

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Martha Marie Sillajõe
Baltisakslus pärast II maailmasõda Baden-Württembergi liidumaa näitel
Bakalaureusetöö

Juhendaja: Olev Liivik, *PhD*

Tartu 2025

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Baltisakslaste ümberasumine Saksamaale	10
2. Baltisakslased Baden-Württembergi liidumaal.....	13
3. Intervjueeritute perekondade taust Baden-Württembergi liidumaale asumiseni	19
3.1 Klaus Lindemann.....	19
3.2 Hans-Werner Carlhoff.....	21
3.3 Peter Reinkordt.....	22
3.4 Rosemarie Fröhling	23
3.5 Peter Reinhold	25
4. Baltisakslus Baden-Württembergi liidumaal intervjueeritute perekondade näitel.....	27
4.1 Baden-Württembergi liidumaal kohanemine	27
4.2 Baltisaksa identiteedi säilitamine	32
4.2.1 Baltisaksa seltsitegevus.....	32
4.2.2 Baltisaksa kodumaa traditsioonide hoidmine.....	34
4.2.3 Baltisaksa identiteet ümberasujate järeltulijate seas.....	36
4.3 Baltisaksa ümberasujate järeltulijate suhe Eestiga.....	39
Kokkuvõte	44
Kasutatud allikad ja kirjandus	46
Summary.....	52

Sissejuhatus

Baltisakslasteks on nimetatud Eesti ja Läti aladel elanud sakslaseid.¹ Kuigi nimetus baltisakslased (*Deutschbalten*) tuli Baltikumis saksa vähemuse kohta kasutusele alles 20. sajandi alguses, käsitletakse selle mõiste läbi ka varem antud piirkonnas elanud sakslasi.² Baltisaksluse iseloomustamiseks sobib Martin Ehala kollektiivse territoriaalse identiteedi määratlus, mille järgi on identiteedi kujundajaks olnud ühine territoorium ja kodumaa.³ Töö autor mõistab baltisaksluse all Eesti ja Läti alal elanud saksakeelse elanikkonna eriomast rahvuslikku ja kultuurilist enesetaju ning piirkondlikku kuuluvust.

Baltisakslased olid kuni 19. sajandi teise pooleni suurim vähemusrahvus Eesti alal. 1897. aastal elas Eesti alal umbes 33 000 baltisakslast, moodustades 3,5% elanikkonnast, olles langenud venelaste järel suuruselt teiseks vähemuseks. 1922. aasta rahvaloenduse andmetel elas Eestis aga 18 319 sakslast, mis moodustas 1,7% tollasest elanikkonnast. Aastaks 1934 oli see arv kahanenud 16 346, ehk 1,5%, peale.⁴ Baltisakslased suutsid iseseisvates vabariikides organiseeruda ja kohaneda. Eestis Vabariigis oli baltisakslastel kultuuriautonomia, seda juhtis 1925. aastal loodud Saksa Kultuurimavalitsus, mis tegeles peamiselt saksakeelse koolivõrgu ülalpidamisega. Olulisel kohal olid saksa kultuurielu korraldamisel ka Saksa Ühingute Liit, tegeledes Eesti saksa ühenduste töö koordineerimise ja majandusliku toetamisega. Lisaks sellele esindas sakslaste huvisid riigikogus 1934. aastani Saksa-Balti erakond.⁵ Kahe maailmasõja vahel rahastas Saksamaa läbi Välis-Saksa Ühingu (*Verein für das Deutschtum im Ausland*) Eesti saksa koolide ja organisatsioonide tööd.⁶

Molotovi-Ribbentropi pakt, millega Eesti ja Läti jäid Nõukogude Liidu mõjusfääri, ja Saksa Riigi ambitsioonid sakslaste ühendamiseks Euroopas, viisid baltisakslaste ümberasustamiseni Eestist ja Lätist 1939–1941. Saksamaa asustas 1939.–1940. aastatel ümberasunud

---

¹ Ea Jansen, „Baltisakslased“, *Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud*, koost. Jüri Viikberg. (Tallinn: Eesti Entsüklopeedia Kirjastus, 1999), lk 40–58 (lk 40), Reet Bender, „Die Identität der Deutschbalten heutzutage“, *Transmission de la mémoire allemande en Europe centrale et orientale depuis 1945/Spuren deutscher Identität in Mittel- und Osteuropa seit 1945*, toim. Dorle Merchies, Gérard Siary, Gérard (Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Verlag, 2011), lk 331–341 (lk 331).

² Olev Liivik, „Baltisakslased“, *Eesti juured*, <https://www.eestijuured.ee/et/artiklid/baltisakslased> [viimati vaadatud 12.05.2025]. Olev Liivik, „Sissejuhatus“, *Baltisaksa esemed Eesti muuseumikogudes*, koost. Olev Liivik (Tallinn: Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis, 2016), lk 7.

³ Martin Ehala, *Signs of Identity: The Anatomy of Belonging* (London; New York: Routledge, 2018), lk 94.

⁴ Jansen, „Baltisakslased“, *Eesti rahvaste raamat*, lk 40, 53, Olev Liivik, „Baltisakslased“, *Eesti juured*.

⁵ Kaido Laurits, *Saksa kultuurimavalitsus ja vähemusrahvus Eesti Vabariigis 1918/25–1940* (magistritöö, Tartu Ülikool, 2005), lk 24, 88–95, 102, 107.

⁶ Jürgen von Hehn, *Die Umsiedlung der baltischen Deutschen — das letzte Kapitel baltisch-deutscher Geschichte* (Marburg/Lahn: Herder-Institut, 1984), lk 25, 30.

baltisakslased vallutatud Poola aladele ja 1941. aasta järelümberasujad *Altreich*'i^{7,8} Pärast II maailmasõda jagunes enamuse baltisakslasi Saksa Liitvabariigi ja Saksa Demokraatlikku Vabariigi vahel, kuid asuti ka ümber üle maailma, nii Põhja-Ameerikasse kui ka Austraaliasse.⁹ Baltisaksa ajalookirjutuses on baltisakslaste ümberasumist käsitletud kui rahvusgrupi lõppu, hoolimata asjaolust, et baltisakslased ja nende järeltulijad on siiani elus.¹⁰ Ka Eesti ajalookirjutuses on seisukohti, et baltisaksluse eksisteerimise lõpetas ümberasumine, sest neid polevat võimalik lahutada nende kodumaast. Vaatamata aktiivsele seltsielule ja traditsioonidele au sees hoidmisele uuel kodumaal, oli väljaspool Baltikumi sündinud baltisaksa päritolu põlvkondadel võimalik Eestit tundma õppida vaid läbi vanemate mälestuste ja kirjanduse.¹¹

Arvamusele, et baltisakslus lõppes ümberasumisega, on vaieldud vastu. On ka väidetud, et algselt majanduslikule abile suunatud baltisaksa organisatsioonid jätkasid tegevust pärast rahalise kitsikuse minetamist, kuna säilis baltisaksa kogukonna kokkukuuluvustunne ja soov olla seotud vana kodumaaga. Pärast II maailmasõda asutati uusi baltisakslasi koondavad organisatsioone, mis tegutsevad tänapäevani, nagu Baltisaksa Kaasmaalaskond (*Deutschbaltische Landsmannschaft*) ja Baltisaksa Noorte- ja Tudengite Ühing (*Deutschbaltischer Jugend und Studentenring*). Organisatsioonide kestvus näitab, et vajadus baltisaksa kultuuriga tegeleda ja seda arendada on säilinud ning leidub ka isikuid, kes tunnetavad sidet baltisakslusega.¹²

Käesolev bakalaureusetöö käsitleb 1939. ja 1941. aastal Baltikumist ümberasunud baltisaksa perekondade kohanemist Saksamaal ning nende väljaspool Baltikumi sündinud järeltulijate sidet baltisaksluse ja Eestiga. Töös on keskendutud Eesti taustaga baltisakslastele ja nende peredele, kes asusid ümber Saksamaale, jõudes Baden-Württembergi liidumaa piirkonda 1940.–1950. aastatel. Autor puutus baltisakslastega esimest korda kokku vahetusaastal Freiburgis 2023/24. õppeaastal, mis asub Baden-Württembergi liidumaa edelaosas Saksamaal.

---

⁷ *Altreichi*'i all mõistetakse Saksamaa territooriumit enne 1938. aasta liitumist. – Olev Liivik, Triin Tark, „Okupeeritud Eestist Saksa *Reich*'i: täiendusi 1941. aasta järelümberasumise uurimisse“, *Tuna*, 2 (2016), lk 58–70 (lk 58).

⁸ Olev Liivik, „Baltisakslaste ümberasumine Eestist 1939. aastal: Ümberasujate lahkumise motiivid“, *Acta Historica Tallinnensia*, 17 (2011), lk 37–54 (lk 37–38).

⁹ Bastian Fliaretow, *Kontinuität und Wandel: zur Integration der Deutsch-Balten in die Gesellschaft der BRD* (Baden-Baden: Nomos, 1990), lk 155.

¹⁰ Hehn, 198–199, Martin Pabst, „Deutschbaltischer Neubeginn 1945–1952“, *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, 8 (2013), lk 165–191, (lk 165–166).

¹¹ Maris Saagpakk, „*Umsiedlung* baltisaksa mälestuskirjanduses“, *Tuna*, 4 (2007), lk 38–51 (lk 38, 41).

¹² Martin Pabst, „Deutschbaltischer Neubeginn 1945–1952“, lk 165–191 (lk 189–190).

Seal tekkis autoril võimalus külastada Baltisaksa Seltsi Darmstadtis ja isiklikult intervjuuerida baltisakslaseid.

Historiograafia

Baltisakslaste ümberasumine on leidnud laialt kajastust baltisaksa ajaloolaste seas, kuid hilisemale ajale on vähem tähelepanu pööratud. 1972. aastal avaldas Dietrich A. Loeber kogumiku baltisaksa ümberasumisega 1939–1941 seotud dokumentatsioonist, sealhulgas mitmeid varem avaldamata Saksamaa arhiivide materjale. Baltisakslust uurinud ajaloolaste sõnul tõi kogumik ümberasumise uurimisse juurde palju allikmaterjali, mille najal sai ümberasumist puudutav uurimine edasi arenedada.¹³ Teose sissejuhatuses on ümberasumise järgset perioodi puudutatud põgusalt ja ka viimases peatükis käsitletakse II maailmasõja järgset perioodi, kust võib leida sõjajärgseid varanduslikke suhteid puudutavaid kohtuotsuste dokumente.¹⁴ Jürgen von Hehn avaldas 1982. aastal mahuka teose baltisakslaste ümberasumisest. Viimases peatükis käsitleb ta lühidalt okupeeritud Poolas elatud perioodi ja sealt põgenemist 1945. aastal.¹⁵ Gert von Pistohlkorsi koostatud uurimuses baltisaksa ajaloost Ida-Euroopas, mis lõpebki baltisakslaste ümberasumisega, on lühidalt kirjutatud esialgsetest raskustest ja organisatsioonide tegevusest Saksamaal pärast II maailmasõda.¹⁶

Eesti ajaloolastest on ümberasumist enim uurinud Olev Liivik, kirjeldades ümberasumise protsessi ja mõtestades ümberasumise põhjuseid.¹⁷ Baltisakslaste järelümberasumist on uurinud nii Olev Liivik kui ka Triin Tark, kes on keskendunud järelümberasumise protsessile ja lahkujate rahvuslikule identiteedile.¹⁸ Ümberasumist baltisaksa mälestuskirjanduse baasil on Eestis uurinud Maris Saagpakk.¹⁹ Baltisakslaste ümberasumist on käsitlenud ka Läti

---

¹³ Liivik, „Baltisakslaste ümberasumine Eestist 1939. aastal: Ümberasujate lahkumise motiivid“, lk 39.

¹⁴ Dietrich A. Loeber (koost.), *Diktierte Option: Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939–1941: Dokumentation* (Neumünster: K. Wachholtz, 1974).

¹⁵ Jürgen von Hehn, *Die Umsiedlung der baltischen Deutschen — das letzte Kapitel baltisch-deutscher Geschichte*.

¹⁶ Gert von Pistohlkors (koost.), *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder* (Berlin: Siedler, 1994), lk 548–550, Jüri Kivimäe, „Vanameistri lahkumine: In memoriam Heinz von zur Mühlen (1914–2005)“, *Tuna*, 3 (2005), lk 153–156 (lk 155).

¹⁷ Olev Liivik, „Baltisakslaste ümberasumine Eestist 1939. aastal: Ümberasujate lahkumise motiivid“, *Acta Historica Tallinnensia*, 17 (2011), lk 37–54, Olev Liivik, Tõnis Liibek, *Viimane peatükk: Baltisakslaste lahkumine Eestist 1939–1941*, (Tallinn: Argo, 2019), Olev Liivik, „Mõningad baltisakslaste ümberasumise tõlgendused“, *Sirp*, 06.11.2009, <https://www.sirp.ee/moningad-baltisakslaste-ueemberasumise-tolgendused/> [viimati vaadatud 12.05.2025].

¹⁸ Olev Liivik, Triin Tark, „Okupeeritud Eestist Saksa Reich'i: täiendusi 1941. aasta järelümberasumise uurimisse“, *Tuna*, 2 (2016), lk 58–70, Triin Tark, *Rahvaskuuluvuse tähendus riigi ja üksikisiku perspektiivist Eestist Saksamaale 1941. aastal ümberasunute elulooliste andmete põhjal* (doktoritöö, Tartu Ülikool, 2021).

¹⁹ Maris Saagpakk, „Umsiedlung baltisaksa mälestuskirjanduses“, *Tuna*, 4 (2007), lk 38–51.

ajaloolased ja seda Läti kontekstis. Mõlemat ümberasumislainet Lätist ja baltisakslasi Lätis II maailmasõja ajal on uurinud Inesis Feldmanis.²⁰

Baltisakslaste integreerumist Saksa Liitvabariigis on uurinud Bastian Filaretow. Oma 1990. aasta uurimuses annab ta ülevaate baltisakslaste kohanemisest uuel kodumaal 1940.–50. aastatel, keskendudes majanduslikele aspektidele. Baltisaksa organisatsioonide ja kultuuritööd Saksamaal on uurinud Martin Pabst.²¹ Katrin Lehtma on oma 2017. aasta teoses võrrelnud baltisakslaste ja eestlaste kogukondasid väljaspool Eestit pärast II maailmasõda.²² Järelümberasujate rahvuslikku identiteeti tänapäeva kontekstis on uurinud ka Ulrike Plath. Tema uurimus põhineb intervjuudel, mis Olev Liivik ja Plath viisid läbi baltisaksa ja eesti segaidentiteediga isikutega.²³ Reet Bender on uurinud baltisakslaste identiteedi tunnetust küsimustike baasil, mille valimisse kuulusid nii baltisakslased, kes sündisid Eestis, kui ka nende võõrsil sündinud järeltulijad. Täpsemalt uuriti, kuidas end identifitseeritakse ning kuuluvust baltisaksa ja kiriku organisatsioonidesse.²⁴

Baltisakslaste tegevust Saksamaal on uurinud Clara Redlich. 1957. aastal ilmunud raamat on ülevaatlik uurimus baltisakslaste kohanemisprobleemidest, näiteks puudutatakse Saksa kodakondsuse küsimust, probleeme töö leidmisel ja baltisaksa vanadekodude loomise vajadust. Redlich käsitleb tähtsamate baltisaksa organisatsioonide rajamist Saksamaal 1945–1955. Teoses on lähemalt vaadeldud Alam-Saksimaa Baltisaksa Kaasmaalaskonna tegevust ja toodud välja baltisakslaste paiknemine Alam-Saksi liidumaal 1956. aastal.²⁵ Baltisakslasi on 1948. aastal Baierimaal näitel käsitlenud Olaf Boustedt. Tema uurimiseesmärgiks oli baltisaksa rahvusgrupi tuleviku võimaluste analüüsimine, keskendudes aspektidele nagu elujõulisus rahvagrupi vanuselise ja soolise struktuuri järgi, kultuuriline tegevus ja majanduslik olukord. Uurimus tugines suuresti baltisaksa elanikkonna statistikale. Boustedt jõudis tulemusteni, et baltisaksa rahvastik on vananev ja et naisi oli proportsionaalselt meestest palju rohkem, tuues välja, et ilmselt langeb tulevikus noorema baltisaksa põlvkonna peale suurem majanduslik

---

²⁰ Inesis Feldmanis, *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939-1941)* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014).

²¹ Martin Pabst, „Deutschbaltischer Neubeginn 1945–1952“, *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, 8, (2013), lk 165–191, Martin Pabst, „Die Deutschbalten nach 1945 – Lebendige Kulturarbeit und Forschungsdesiderat“, *Europa Ethnica*, 78 (2020), lk 119–126.

²² Katrin Laine Lehtma, *Kulturträgetum - Unterdrückungstrauma - gemeinsames Kulturerbe: Zur deutschbaltischen und estnischen Selbstwahrnehmung nach dem Zweiten Weltkrieg* (Lüneburg: Schriftenvertrieb der Carl-Schirren-Gesellschaft, 2017).

²³ Ulrike Plath, „Pögenikena saksa Reich'is ehk ränne eesti järelümberasujate identsusnarratiivis“, *Vikerkaar*, 4-5 (2016), lk 121–135.

²⁴ Bender, „Die Identität der Deutschbalten heutzutage“.

²⁵ Clara Redlich, *Deutsch-Baltische Arbeit 1945–1955* (Gifhorn: Adolf Enke, 1957).

koormus vanurite eest hoolitsemise näol. Et baltisakslaste rahvusgrupp jääks püsima, pidid baltisakslased Boustedti hinnangul elama kontsentreeritumalt, ühistes kogukondades.²⁶

Töö eesmärk ja meetod

Töö eesmärk on uurida Baden-Württembergi liidumaa näitel 1939.–1941. aastatel Baltikumist ümberasunud Eesti taustaga baltisakslaste järeltulijate suhet baltisaksluse ja Eestiga. Töös otsitakse vastuseid järgmistele uurimisküsimustele: millised tegurid iseloomustasid 1939–1941 ümberasunud baltisakslaste ja nende perekondade kohanemist 1940.–1950. aastatel Baden-Württembergis, milline on ümberasujate järeltulijatele suhe baltisakslusega ning milline on ümberasujate järeltulijate suhe vanemate päritolumaaga.

Käesolevas töös on kasutatud intervjuu meetodit. Intervjuude eesmärgiks oli teada saada, milline oli baltisaksa peres kasvamine Saksamaal peale II maailmasõda ja baltisaksa identiteedist põlvkonnas, kes sündis väljaspool Baltikumi ja õppis vanemate kodumaad tundma läbi mälestuste, kirjanduse ja pärast Eesti Vabariigi taasiseseisvumist külalisena. Töö autor viis intervjuud läbi 2024. aasta suvel ja 2025. aasta kevadel. Läbi viidud intervjuud olid ülesehitatud poolstruktureeritult. See tähendab, et intervjuu läbiviijal olid eelnevalt koostatud küsimused intervjuueeritavale, kuid ta võis intervjuu käigus vahetada nende järjekorda ja küsida lisaküsimusi vastavalt situatsioonile.²⁷

Töö autor palus intervjuueeritaval avada järgmisi teemasid: perekonna elu Eestis, pere ümberasumine ja kogemus II maailmasõjas, Baden-Württembergi liidumaale jõudmine, harjumine ja kohanemine eluga Baden-Württembergi liidumaal, läbikäimine teiste baltisakslastega, baltisaksa traditsioonid, Eestiga seotud mälestuste rääkimine kodus, eesti keele koht kodus, baltisaksa identiteet, Eesti külastamine. Esimese kolme teema puhul tuleb arvestada, et intervjuueeritud ümberasujate järeltulijad on sündinud väljaspool Eestit aastatel 1943–1947, seega pole tegu isiklike kogemustega, vaid mälestustega pereliikmete edasiantud meenutustest. Mälestuste käsitlemise puhul tuleb ka arvestada, et inimeste mälu sõltub situatsioonist ning inimesed tunnetavad ajaperioode ja kindlaid sündmuseid erinevalt.²⁸

Allikad

---

²⁶ Olaf Boustedt, *Lage und Zukunft der deutschbaltischen Flüchtlinge dargestellt am Beispiel in Bayern* (Wirtschaftshilfe der Landesstelle Bayern des Hilfskomitees der evang.-luth. Deutschbalten, 1948), lk 1, 8, 19.

²⁷ Colin Robson, Kieran McCartan, *Real World Research* (London: Wiley, 2016), lk 285–286.

²⁸ „Mälu, mäletamine, mälestused ja elulugu kui ajalugu“, *Eesti Rahva Muuseum*, <https://www.erm.ee/et/content/m%C3%A4lu-m%C3%A4letamine-m%C3%A4lestused-ja-elulugu-kui-ajalugu> [viimati vaadatud 12.05.2025].

Peamised allikad on töö autori läbiviidud intervjuud viie baltisaksa päritolu ümberasuja järeltulijaga. Antud uurimuse raames intervjueritud isikud leidis autor Baden-Württembergi Baltisaksa Sõprusringi (*Deutsch-Baltischer Freundeskreis in Baden-Württemberg e.V – Deutsch-Baltische Landsmannschaft*) eesistuja Hans-Werner Carlhoffi kaudu. Autor viis läbi intervjuud Hans-Werner Carlhoffiga²⁹ ning sõprusringi liikmete Rosemarie Fröhlingu³⁰ ja Peter Reinholdiga³¹. Autor viis läbi ka intervjuud Peter Reinkordtiga³², kes on Rosemarie Fröhlingu tädipoeg ja külastas intervjuu tegemise ajal Fröhlingut. Samuti intervjueris autor Klaus Lindemanni³³, kes on Carlhoffi isiklik tuttav. Intervjuude kõrval on kasutatud Fröhlingute pere dokumente, nii Reinholdi kui ka Carlhoffi koostatud pereajaloo käsitlusi ning e-kirja vahetust Carlhoffiga.

Intervjueritute perede tausta uurimisel on kasutatud peamiselt Rahvusarhiivi allikaid, sealhulgas Saksa Kulturomavalitsuse rahvusregistri (*Nationalkartei*) säilikut (RA, ERA.85.1.542). Lisainformatsiooni intervjueritute perede kohta on leitud Eesti ajalehtedest. Intervjueritud ja nende pered olid Saksamaal tihedalt seotud baltisaksa seltsitegevusega, seetõttu on Baltisaksa Kaasmaalaskonna tegevusest Baden-Württembergis ülevaate saamiseks uuritud selle kaasmaalaskonna ringkirju Baltisaksa Seltsi arhiivis (*Verbandsarchiv der Deutsch-Baltischen Gesellschaft*).

Struktuur

Töö koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis annab autor lühiülevaate baltisakslaste ümberasumisest Saksamaale ja peale sõda tekkinud tähtsamatest baltisaksa ühendustest. Teises peatükis annab autor ülevaate baltisakslaste tegevusest Baden-Württembergi regioonis, keskendudes Baden-Württembergi Baltisaksa Kaasmaalaskonna tegevusele ning selle mõjust baltisaksluse hoidmisele peale ümberasumist. Kolmandas peatükis tutvustab autor viie intervjueritud baltisaksa juurtega inimese tausta nende perekondade elust Baltikumis kuni Baden-Württembergi liidumaa regiooni jõudmiseni.

---

²⁹ Hans-Werner Carlhoff, intervjueritud Martha Marie Sillajõe, 09.08.2024. Autori eravalduses.

³⁰ Rosemarie Fröhling, intervjueritud Martha Marie Sillajõe, 14.06.2024. Autori eravalduses, Rosemarie Fröhling, intervjueritud Martha Marie Sillajõe, 01.08.2024. Autori eravalduses. Rosemarie Fröhling, intervjueritud Martha Marie Sillajõe, 28.04.2025. Autori eravalduses.

³¹ Peter Reinhold, intervjueritud Martha Marie Sillajõe, 30.07.2024. Autori eravalduses, Peter Reinhold, intervjueritud Martha Marie Sillajõe, 31.07.2024. Autori eravalduses, Peter Reinhold, intervjueritud Martha Marie Sillajõe, 01.08.2024. Autori eravalduses.

³² Peter Reinkordt, intervjueritud Martha Marie Sillajõe, 14.06.2024. Autori eravalduses, Peter Reinkordt, intervjueritud Martha Marie Sillajõe, 21.04.2025. Autori eravalduses.

³³ Klaus Lindemann, intervjueritud Martha Marie Sillajõe, 23.07.2024. Autori eravalduses.

Neljandas peatükis analüüsitakse intervjueeritavate näitel, mis aspektid mõjutasid ümberasunud baltisaksa perekondade kohanemist Baden-Württembergi liidumaal, milliseid baltisakslusele iseloomulikke jooni kogesid ja mäletavad ümberasujate järeltulijad kasvades üles baltisaksa päritolu vanematega või vanemaga, milline on nende side baltisakslusega ning viimaseks, milline on baltisaksa järeltulijate side Eestiga.

Baltisakslaste tegevuse kohta pärast II maailmasõda ei leidu palju uurimusi, sealhulgas pole varem keskendunud baltisaksa ümberasujate järeltulijate uurimisele. Samas on eestlaste teise maailmasõja järgse diasporaa kohta ilmunud arvukalt töid.³⁴ Ka baltisakslaste kogukond hargnes pärast II maailmasõda üle maailma laiali. 1963. aasta seisuga arvati baltisakslaste arvuks maailmas 63 000, neist suuremad kogukonnad olid Saksa Liitvabariigis (42 000), Saksa Demokraatlikus Vabariigis (10 000) ja Põhja-Ameerikas (5200).³⁵ Siiski on tegemist rahvusrühmaga, mis kujunes välja Eesti ja Läti alal ning pidas piirkonda oma kodumaaks, seetõttu leiab töö autor, et baltisakslaslasti tasub uurida ka pärast nende Baltikumist lahkumist. See on oluline Eesti ajaloo kontekstis, andes võimaluse võrrelda II maailmasõja ajal Eestist lahkunud eestlaseid ja muid rahvaid. Samuti pole senistes baltisaksa sõjajärgses uurimustes eristatud Eesti ja Läti taustaga baltisakslasi. Teema uurimine on hetkel aktuaalne, sest baltisakslaste ümberasujate otsesed järeltulijad on juba eakad, seega on viimane aeg nende mälestused talletada.

---

³⁴ Triinu Ojamaa, Kristel Karu-Kletter, Diasporaa-eestlaste enesekuvand muutuvus maailmas“, *Methis. Studia humaniora Estonica*, 13 (2014), lk 173–196, Anne Valmas, Vahur Mägi, „Teise maailmasõja järel Saksamaal tegutsenud eesti koolide tähtsus eesti eksiilharidusele“, *Tuna*, 4 (2012), lk 144–149, Raimo Raag, „Läänes elavate eestlaste rahvuslik identiteet ja kultuur 1944–1991“, Adrien Bertriau (koost.), *Eesti identiteet ja iseseisvus* (Tallinn: Avita, 2001), lk 176–195, Jaak Rakfeldt, „Põhja-Ameerika eestlaste identsusest“, *Akadeemia*, 1 (1993), lk 3–12, Tiina Kirss (koost.), *Rändlindude pesad: eestlaste ehulood võõrsil* (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2006).

³⁵ Loeber, lk (60).

1. Baltisakslaste ümberasumine Saksamaale

28. septembril 1939 sõlmisid Saksa Riik ja NSVL sõprus- ja piirilepingu, sellega kaasnes salajane lisaprotokoll, mis võimaldas NSVL-i huvifääri jäänud Saksa kodanikud ja saksa päritolu isikud ümber asustada. Baltisakslaste ümberasumise plaan tehti Eestis avalikuks 8. oktoobril. Esialgu põhjustas see paanikat NSVL-i peatse invasiooni ees. Ümberasumist mõjutas Saksa propaganda, mis rõhutas saksluse lõpule Baltikumis. Ümberasujatele lubati pakkuda samaväärseid ja kogukondlikke elamistingimusi uuel asumaal. Eesti ja Saksamaa sõlmisid baltisakslaste ümber asustamise lepingu 15. oktoobril. Esimene ümberasumise laine kestis oktoobrist 1939 kuni maini 1940. Selle käigus lahkus Eestist ligi 13 000 isikut. Ümberasujad paigutati Saksa okupeeritud Poola alale, mis olid jaotatud üksusteks: Reichsgau Wartheland (ka Warthegau) ja Danzig-Westpreussen. Eestist ja Lätist kokku asus ümber ligi 70 000 inimest. Okupeeritud Poolas oli probleeme Baltikumi standardile vastava elamise ja erialase töö leidmisega. Ei õnnestunud taastada baltisaksa organisatsioonide endiseid mõõtmeid.³⁶

1940. aasta juunis okupeeris NSV Liit Baltikumi, mis ajendas Eestisse ja Lätti jäänud saksa päritolu isikuid paluma Saksa esindustelt luba ümber asuda. Saksamaa ja NSVL jõudsid kokkuleppele jaanuaris 1941. Lahkuda soovijad, kes olid Saksa võimude loal jäänud Baltikumi, loeti esimese ümberasumisprotsessiga liitunuteks, kuid neid, kes polnud meelega 1939–1940 ümber asunud, nimetati põgenikeks ja neil ei lubatud asuda okupeeritud Poolasse. Järelümberasumist ei propageeritud, sellest vaid teavitati põgusalt. Ümberasumine kestis 1941. aasta veebruarist märtsi lõpuni. Eestist asus ümber umbes 7000 isikut. Põgenikest ümberasujad toimetati *Altreich*'i aladele ja toimetati laagritesse üle Saksamaa. Eestist ja Lätist olevat laagritesse jõudnud ligi 18 000 isikut. Põgenikud pidid läbima Saksa julgeoleku teenistuse kontrolli enne laagrist vabastamist.³⁷

Nõukogude Liidu pealetung 1945. aasta jaanuaris sundis Ida- ja Kesk-Euroopa sakslasi põgenema, sealhulgas baltisaksa ümberasujaid Warthegaust. Põgenemine oli kaootiline ja keeruline, teekond viis läbi Nõukogude Liidu okupeeritud alade lääne poole. Põgenesid suures osas naised ja lapsed, nooremad mehed olid Saksa sõjaväes. Põgenemisel hukkus erinevate hinnangute järgi 3000–5000 baltisakslast.³⁸ Enamus baltisakslasi jõudsid põgenedes välja

³⁶ Liivik, „Baltisakslaste ümberasumine Eestist 1939. aastal: Ümberasujate lahkumise motiivid“, lk 37–38, 45, 50–52, Liivik, Liibek, *Viimane peatikk: Baltisakslaste lahkumine Eestist 1939–1941*, lk 14–16, 18, 20–21.

³⁷ Liivik, Tark, „Okupeeritud Eestist Saksa *Reich*'i: täiendusi 1941. aasta järelümberasumise uurimisse“, lk 58, 60–61, 63, 65.

³⁸ Hehn, lk 198, Filaretow, lk 127, 130–140, Lehtma, lk 165.

Põhja-Saksamaale.³⁹ Baltisakslaste ümberasumisega saadud saksa kodakondsuse tunnistamine oli alguses lahtine. Briti okupatsioonivalitsus andis 1945. aasta oktoobris mõista, et baltisakslaste kodakondsust ei tunnustata, kuid Saksa riigivõimud ei astunud ka samme nende kodakondsuse likvideerimiseks. Samal ajal said eestlased ja lätlased 1945. aastal displaced person (DP) (ümberasustatu) staatuse. Nad elasid Saksamaal DP laagrites ja said taotleda abi ÜRO Abistamis- ja Taastamisadministratsioonilt (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*), emigreeruda ning luua oma ühendusi.⁴⁰

Hamburgis loodi juba 15. augustil 1945 August Intelmanni, Wilhelm Wrangelli, Kurt Stavenhageni ja Herbert Girgensohni eestvedamisel Balti Abiorganisatsioon (*Baltic Relief Committee*). Ühenduse eesmärk oli esindada baltisakslaste huve Inglise okupatsioonitsooni ning Saksa võimude ees ning saavutada kontakt rahvusvaheliste abiorganisatsioonidega. Loodi ka kohalikke abiorganisatsioone, eeskätt Põhja-Saksamaal, esimene juba 1945. aasta juunis Lübeckis.⁴¹ 1946. aasta märtsis said baltisakslased kinnitust, et nende kodakondsust tunnustatakse.⁴² Seega keelati Balti Abiorganisatsiooni tegevus, kuna Saksa kodakondsetel tuli abi taotleda Saksa abiorganisatsioonidelt. 1946. aasta lõpuks olid Briti väed keelanud kõik balti ühendused.⁴³

Siiski sai edasi tegutseda Luterlike Baltisakslaste Abikomitee (*Hilfsskomitee der ev. luth. Deutschbalten*) tänu Saksa Evangeelse Kiriku abiorganisatsiooni integreerumisele. Selle raames püüti kontakti saada Nõukogude okupatsiooni tsooni jäänud baltisakslastega ning suheldi lääne abiorganisatsioonidega, püüdes aidata baltisakslasi, kes soovisid emigreeruda. Kuna baltisaksa elanikkond oli vananev, oli oluline ka vanadekodude loomine. Selle tarvis loodi Evangeelne Abiühing (*Evangelischer Hilfsverein*). Esimene vanadekodu loodi juba detsembris 1947 Hannoveris. 1949. aasta aprillis lubati esialgu liidumaa tasandil moodustada

---

³⁹ Redlich, lk 3, Pabst, lk 167.

⁴⁰ Spidola Sneiders Müller, „Lettische „Displaced Persons“ in den westlichen Besatzungszonen Deutschlands 1945–1951“, *Deutsch-Baltisches Jahrbuch*, 62 (2024), lk 162–174 (lk 162–163), Anne Valmas, Vahur Mägi, „Teise maailmasõja järel Saksamaal tegutsenud eesti koolide tähtsus eesti eksiilharidusele“, *Tuna*, 4 (2012), lk 144–149 (lk 144).

⁴¹ Pabst, lk 166–168, Redlich, lk 4.

⁴² Redlich, 9–10.

1953. aastal said Saksa Liitvabariigis sakslased, kes põgenesid Nõukogude Liidu pealetungi eest läände Ida- ja Kesk-Euroopast või saadeti endistelt Saksa aladelt välja, nimetuse *Heimatvertriebene* ehk kodumaalt väljasaadetud, sinna alla kuulusid ka baltisakslased. *Flüchtlingu* ehk põgeniku staatuse said Nõukogude Liidust või Saksa Demokraatlikus Vabariigist põgenenud. – Walter Ziegler, „Flüchtlinge und Vertriebene“, *Historisches Lexikon Bayerns*, https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Fl%C3%BCchtlinge_und_Vertriebene#Begriffe [viimati vaadatud 13.05.2025].

⁴³ Pabst, lk 166–168, Redlich, lk 4.

jälle kaasmaalaskondade ühendusi. See tegi ka võimalikuks Baltisaksa kaasmaalaskondade tekke.⁴⁴

---

⁴⁴ Pabst, lk 104.

2. Baltisakslased Baden-Württembergi liidumaal

1948. aasta teises pooles elas Lääne-Saksamaal baltisakslaste endi andmetel üle 38 000 baltisakslase, sealhulgas 3388 Württembergis^{45, 46}.

1949. aastal loodi juba Baden-Württembergi piirkonnas Baltisaksa Kaasmaalaskond. See oli üks esimesi omataolisi organisatsioone, mis ühendas ühe regiooni baltisakslasi. 1949.–1950. aastatel loodi Baltisaksa Kaasmaalaskonnad ka Baierimaal, Lääne-Berliinis, Bremenis, Hessenis, Alam-Saksimaal, Nordrhein-Westfaleenis ja Schleswig-Holsteinis.⁴⁷ Baltisaksa Kaasmaalaskond Baden-Württembergi liidumaal (*Deutsch-baltische Landsmannschaft in Baden-Württemberg*) on mänginud olulist rolli baltisakslaste organiseeritud elu korraldamisel uuel kodumaal, olnud mitmete baltisaksa rahvuslike huviprojektide eestvedajad ja korraldanud baltisakslastele kultuuriliselt olulisi üritusi. Kuigi organisatsioon ei saa esindada kogu emigreerunud baltisakslust, on selle kaudu loodud tingimused baltisaksa traditsioonide säilitamiseks ja olnud baltisakslasi esindav organ.

Baden-Württembergi Baltisaksa Kaasmaalaskond oli baltisaksluse hoidmise seisukohalt oluline organisatsioon. Selle kaudu toimus piirkonna baltisakslaste konsolideerumine. Organisatsioon korraldas ja andis teada erinevatest baltisakslasi puudutavatest sündmustest. Samuti pakkus kaasmaalaskond liikmetele juriidilist ja majanduslikku nõu. Organisatsiooni ringkirjades kajastatu näitab, millised teemad puudutasid baltisaksa ühiskonda enim pärast II maailmasõda ning milliseid võimalusi oli veel baltisaksa kultuuriruumist osa olemiseks.

Ettevalmistused organisatsiooni loomiseks algasid kaasmaalaskonna 1951. aasta aprilli ringkirja järgi juba 1947. aastal, mil loodi esimesed sidemed erinevate baltisaksa pagulasgruppide vahel Edela-Saksamaa Baden-Württembergi regioonis. 1949. aasta 17. septembril asutati ametlikult Baltisaksa Kaasmaalaskond Baden-Württembergi regioonis iseseisva organisatsioonina ja registreeriti 8. oktoobril 1949. Organisatsiooni esialgne nimetus oli Baltisaksa Kaasmaalaskond Stuttgartis, sest organisatsiooni keskus asus seal. Esimene

---

⁴⁵ 1945. aastal jagati tänapäeva Baden-Württembergi liidumaa piirkond Ameerika Ühendriikide ja Prantsusmaa vahel okupatsioonitsoonideks. Ameeriklaste tsoonid jäid Põhja-Baden ja Põhja-Württemberg, loodi Württemberg-Badeni ringkond. Prantslastele jäi Lõuna-Württemberg, Lõuna-Baden ja Hohenzollern, sellest alast moodustati Württemberg-Hohenzollerni ja Badeni ringkonnad. Piirkondade ühendamine oli peatselt aktuaalne, kuid ühendamise referendumini jõuti alles 1950. aasta aprillis, kus elanikkond hääletas selle poolt. Piirkondade ametliku ühendamiseni jõuti alles 1952. aastal, pärast mida hakkas regioon kandma ametlikku nimetust Baden-Württembergi liidumaa. – „Entstehung des Südweststaats“, Baden-Württemberg, <https://www.baden-wuerttemberg.de/de/unsere-land/geschichte/entstehung-des-suedweststaats> [viimati vaadatud 24.03.2025].

⁴⁶ „Unsere Landsmannschaft“, *Baltische Briefe*, 12.1948, lk 2.

⁴⁷ Wolf J. von Kleist, *Gliederung und Leistung der Deutsch-Baltischen Gemeinschaft: Zusammengestellt im Auftrage der Deutsch-Baltischen Landsmannschaft* (Marburg an der Lohn, 1954), lk 13, 15, 17, 20, 21, 23, 25, 29, 31.

organisatsiooni kohtumine toimus 8. jaanuaril 1950, kus osales 300 inimest. Kohtumisel võeti vastu põhikiri ja töötati välja valimiseeskiri.⁴⁸

1950. aastal püüti organisatsiooni haaret laiendada ja tehti tööd selle tutvustamiseks ning populariseerimiseks. Peeti oluliseks luua Kaasmaalaskonna grupe kogu regioonis. Kihutustöö kandis vilja ja 1950. aasta juuniks olid organisatsioonigrupid loodud nii Heilbronnis, Karlsruhe, Ludwigsburgis kui ka ühine grupp Tübingen-Reutlingeni vahel, kes ühinesid Baden-Württembergi Kaasmaalaskonnaga. Oli tekkinud ka grupe, mis jäid iseseisvaks, nagu esialgu Mannheimis tekkinud rühmitus.⁴⁹ 3. novembril 1950 toimus Treysas kohtumine, mil piirkondlikud kaasmaalaskonnad ühinesid Baltisaksa Kaasmaalaskonnaks Saksamaa Liitvabariigi piires. 2006. aastast kannab organisatsioon nime Baltisaksa Selts (*Deutschbaltische Gesellschaft*).⁵⁰

Kaasmaalaskonna eesmärk oli esindada Baltisaksa Kaasmaalaskonna ja selle liikmete kultuurilisi ja sotsiaalseid huve.⁵¹ Esimeseks eesistujaks valiti parun Georg von Manteuffel-Szoegi. Baden-Württembergi Baltisaksa Kaasmaalaskond valis 14. jaanuaril 1951. aastal Stuttgartis 1. delegaatide valimispäeval esimeseks eesistujaks dr Erik von Siversi.⁵² Baltisaksa Kaasmaalaskonna eesmärkideks seati sama aasta oktoobris Saksa kodanikest baltisakslaste toetamine, baltisakslaste omavaheline tihedate sidemete loomine ja hoidmine, kaasmaalaste sotsiaalsete ja majanduslike huvide esindamine. Sihtide saavutamiseks pidi organisatsioon korraldama võimalusi kohtuda baltisakslastele kohalikul tasandil, looma ja organiseerima arhiive, raamatukogusid ja hoolekandeausutusi ning koguma annetusi kaasmaalaste hüvanguks.⁵³

Liikmeskond

Baden-Württembergi Baltisaksa Kaasmaalaskonna keskuseks jäi Stuttgart, kuid 1951. aasta suveks olid regiooni organisatsiooniga liitunud juba 12 gruppi, mis olid järgnevad: Esslingen, Heidelberg, Heilbronn, Karlsruhe, Ludwigsburg, Tübingen-Reutlingen, Schorndorf,

---

⁴⁸ Verbandsarchiv der Deutsch-Baltischen Gesellschaft e. V., (DBGes-Archiv) 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 6. Rundbrief an die Mitglieder, 24.05.1951, lk 1.

⁴⁹ Samas, lk 1.

⁵⁰ „Chronologie des Baltikums.“ – Deutsch-Baltische Gesellschaft e. V, <https://www.deutsch-balten.com/baltikum> [viimati vaadatud 24.03.2025].

⁵¹ Kleist, lk 7.

⁵² DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 6. Rundbrief an die Mitglieder, 24.04.1951, lk 1,3.

⁵³ Pabst, lk 185–186.

Schwäbisch Hall, Ulm, Freiburg, Mannheim, Lindau.⁵⁴ 1951. aasta märtsis oli Stuttgarti Baltisaksa Kaasmaalaskonnas umbes 1300 liiget.⁵⁵ Sama aasta lõpuks oli seal juba 1600 liiget. 1952. aastal oli organisatsioonis umbes 1800 liiget. Samal aastal elas Baltisaksa Kaasmaalaskonna andmetel Baden-Württembergi liidumaal⁵⁶ umbes 5000 baltisakslast. Ehk kaasmaalaskonna esimese kolme tegutsemisaastaga liitus sellega 36% liidumaal elanud arvatavatest baltisakslastest. Tõdeti ka, et baltisakslaste rahvusgrupp on vananev.⁵⁷ Augustis 1963. aastal kuulus Baltisaksa Kaasmaalaskonda Baden-Württembergis 2180 liiget.⁵⁸ 31.12.1963 seisuga kuulus liikmeskonda 2154 liiget.⁵⁹ 1967. aastal kirjutas kaasmaalaskond, et organisatsiooni liikmete hulk oli languses. Probleemi nähti noorte vähesuses ja osade baltisakslaste tahtlikus kõrvalejäämisest.⁶⁰

1952 tegutses Saksamaal veel 8 kaasmaalaskonda. Nendes oli jagunemine järgmine: Baieri Kaasmaalaskonnas oli 2629 liiget, piirkonnas arvati aga elavat umbes 6000 baltisakslast, Bremenis olid vastavad arvud umbes 500 ja 1400, Hamburgis umbes 1035 ja 2200, Hessenis umbes 900 ja 1200, Alam-Saksimaal 4603 ja 9952, Nordrhein-Westfaleenis 1628 ja 3232, Schleswig-Holsteinis 1258 ja 2691 ning Lääne-Berliinis 1283 liiget.⁶¹

Kaasmaalaskonna tegevus 1950. ja 1960. aastatel

Baltisaksa Kaasmaalaskonna tegevusest Baden-Württembergi liidumaal annavad aimu organisatsiooni ringkirjad, mida saadeti regulaarselt liikmetele, et anda ülevaade kaasmaalaskonna tegevusest. Töö raames on analüüsitud kaasmaalaskonna ringkirjasid aastatel 1951–1967. Organisatsiooni ringkirjade arhiiv ei ole täielik, mitmed 1950. aastate lõpu ringkirjad on puudu. 1951. aastal ilmus ringkiri kolmel korral, 1952. aastal kahel ja edaspidi ilmus ringkiri ühe korra aastas. Esimestel aastatel ringkirja tihedamat väljaandmist põhjendab,

---

⁵⁴ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 6. Rundbrief an die Mitglieder, 24.05.1951, lk 1, DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe 7 an die Mitglieder, 05.07.1951, lk 1.

⁵⁵ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 6. Rundbrief an die Mitglieder, 24.05.1951, lk 1.

⁵⁶ 1952. aastal hakkas piirkond ametlikult kandma Baden-Württembergi liidumaa nimetust, siis muutus ka organisatsiooni nimetus Baltisaksa Kaasmaalaskonnast Stuttgartis, Baltisaksa Kaasmaalaskonnaks Baden-Württembergis.

⁵⁷ Kleist, lk 13.

⁵⁸ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 26. Rundbrief an die Mitglieder, 08.1963, lk 1.

⁵⁹ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 27. Rundbrief an die Mitglieder, 07.1964, lk 1.

⁶⁰ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 30. Rundbrief an die Mitglieder, 05.1967, lk 1.

⁶¹ Kleist, lk 13, 15, 17, 20, 21, 23, 25, 29, 31.

et organisatsioon oli veel välja kujunemas ning oli rohkem kaasmaalaskonna struktuuri täiendavat informatsiooni jagada.

Üks enim kajastatuid teemasid ringkirjas oli toimunud üritustest teavitamine ja tulevastest üritustest teadaandmine. Anti teada nii Stuttgarti ehk organisatsiooni keskuse kui ka väiksemate gruppide sündmustest. Aastate lõikes kujunes omavaheliste kokkusaamiste rütm, näiteks Heilbronnis toimus baltisakslaste kohtumine iga kuu esimesel reedel, Tübingenis iga kuu esimesel pühapäeval, Karlsruhe iga kuu esimesel neljapäeval.⁶² Leidus ka väiksemaid kokkusaamisi kindlatele sihtgruppidele, näiteks 1951. aastal toimus iga kuu esimesel pühapäeval Esslingenis naiste kohvitunni.⁶³

Ringkirjade järgi ilmneb, et tähtsal kohal olid baltisaksa kultuuriloos oluliste sündmuste tähistamine. Mais tähistati Riia vabastamist Punaarmee käest 1919. aastal.⁶⁴ Lisaks tähistati Riia linna asutamist. Balti ürituseks peeti ka jaanipäeva, mida tähistati regulaarselt.⁶⁵ Ühiselt tähistati kirikupühasid, nagu jõulud, advent, *Totensonntag* (surnutepüha). Suuremalt mälestati ka baltisakslaste ümberasumise 25. aastapäeva 1964. aasta novembris. Stuttgartis toimus selle puhul jumalateenistus ja loeng.⁶⁶ Oluline oli meenutada ja au see hoida tuntud baltisakslasi, näiteks korraldati 1965. aastal mälestusüritus 1964. aastal surnud luuletajale Elfriede Eckardt-Skalberg⁶⁷ ning kirjanikule Werner Bergengruen^{68, 69}. Kaasmaalaskonna ringkirjade põhjal ei tule välja, et organisatsioon oleks tähistanud Eesti ega Läti Vabariikide tähtpäevi.

Organisatsiooni raames tegutses juba 1951. aastast noortegrupp. Selle olevat noored ise ellu kutsunud. Noortegrupis korraldati eraldi loenguid, väljasõite, tantsu-, tee-, spordi- ja

---

⁶² DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 10. Rundbrief an die Mitglieder, 25.11.1952, lk 2.

⁶³ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 8. Rundbrief an die Mitglieder, 25.10.1951, lk 2.

⁶⁴ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 17. Rundbrief an die Mitglieder, 05.05.1955, lk 1.

⁶⁵ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 10. Rundbrief an die Mitglieder, 25.11.1952, lk 1.

⁶⁶ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 28. Rundbrief an die Mitglieder, 11.1965, lk 1.

⁶⁷ Elfriede Eckardt-Skalberg (1884–1964) oli Lätist pärit baltisaksa tõlkija ja luuletaja, kes asus Saksamaale ümber 1940. – „Eckardt-Skalberg, Elfriede“, *Baltic Sea Library*, <https://www.balticsealibrary.info/authors/german/item/694-eckardt-skalberg-elfriede.html>, [viimati vaadatud 18.05.2025]

⁶⁸ Werner Bergengruen (1892–1964) oli Lätist pärit baltisaksa kirjanik, kes asus Saksamaale ümber 1920. – „Werner Bergengruen“, *Eesti kirjanike e-leksikon*, <https://sisu.ut.ee/ewod/b/bergengruen/> [viimati vaadatud 18.05.2025].

⁶⁹ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 28. Rundbrief an die Mitglieder, 11.1965, lk 2.

mänguõhtuid.⁷⁰ Organisatsioonis korraldati laagreid, mis olid suunatud baltisaksa lastele ja noortele. Enamus laagreid oli suvel, kuid toimus ka laagreid mingite kindlate tähtpäevade puhul, näiteks korraldati laagrit nelipühade ajal. Baltisaksa noortele korraldati regulaarseid kokkusaamisi, näiteks 1960. aastal toimus Stuttgartis noorteõhtu igal teisipäeval. Avaldati noori puudutavat informatsiooni, näiteks 1967. aasta aprilli infokirjas kirjutati, mis isiku poole peaks pöörduma, kui minnakse Freiburgi Ülikooli õppima, et leida linnas endale elamine.⁷¹

1951. aastal tegutses Baltisaksa Baden-Württembergi Kaasmaalaskonnas Majandusnõukogu (*Wirtschaftsrat*). Selle eesmärk oli levitada töökuulutusi ja organisatsiooni liikmete palveid saada tööle. Samuti oli nõukogu eesmärgiks suurendada liikmeskonnas teadlikkust majanduslikest abivõimalustest Saksa Liitvabariigis. Kaasmaalaskonna liikmeid ärgitati ringkirjades nõukogule küsimusi saatma.⁷² Tööd otsisid enamasti keskealised inimesed, kellel oli erialane haridus, kuid tööd pakuti enamasti koduabilistele. Viimases nõukogu ringkirjas toodi esile, et baltisakslaste seas oli tööpuudus suur, selle põhjuseks peeti, et oldi sunnitud elama väikestes keskustes, kus polnud palju töövõimalusi.⁷³ Edaspidi ilmusid majandusalased teemad tavalises ringkirjas, eriti oluline oli pensionitega seonduv. Töökuulutusi ilmus ringkirjades aina vähem. 1952. aastal kirjutas Baden-Württembergi Baltisaksa Kaasmaalaskond aasta kokkuvõttes, et töötus on oluliselt vähenenud.⁷⁴

Ringkirja kaudu sai ka inimesi otsida. Näiteks 1951. aasta juulis saadetud ringkirjas kirjutatakse, et Münchenis asuv Heimatortkartei⁷⁵ otsib Ludwig Wasseringi, kes on 1882. aastal Riias sündinud ja peaks olema Lõuna-Württembergi piirkonnas.⁷⁶ Üksikutes ringkirjades ilmus ka ettevõtluspakkumisi, pakuti rendile anda erinevaid ettevõtteid ja otsiti ka partnereid isiklikeks ettevõtmisteks. Näiteks 1951. aasta juulis ilmunud ringkirjas pakuti rendile anda apteeki, kuid tingimusel, et rentnik on põgenik.⁷⁷ Samuti tegutses organisatsiooni raames

---

⁷⁰ Kleist, lk 13.

⁷¹ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: Informationbrief, 01.04.1967, lk 1–3.

⁷² DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 6. Rundschreiben des Wirtschaftsrat, 22.10.1951, lk 1–2.

⁷³ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 8. Rundschreiben des Wirtschaftsrat, 30.10.1951, lk 4–5.

⁷⁴ Kleist, lk 13.

⁷⁵ Heimatortkartei puhul oli tegemist kodukohakartoteegiga, mida sai pärast II maailmasõda võrrelda otsingüsteemiga. Heimatortkartei oli nii baltisakslastele kui ka teistel kodumaalt lahkunud rahvusgruppidele. – Olev Liivik, „Sakslaste küüditamine Eestist 1945. aastal: keda, kust ja mis alusel välja saadeti“, *Tuna*, 3 (2024), lk 71–91 (lk 91).

⁷⁶ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 7. Rundbrief an die Mitglieder, 05.07.1951, lk 4.

⁷⁷ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 7. Rundbrief an die Mitglieder, 05.07.1951, lk 6.

Naiste- ja Sotsiaalabi Nõukogu. Läbi selle püüti aidata sõjaleskesid ja muid kiiret abi vajavaid inimesi.⁷⁸

Baltisaksa Baden-Württembergi Kaasmaalaskonna liikmete kartoteegi põhjal on selle asutamisest kuni 2023. aastani olnud vähemalt 3165 liiget, ehk sinna alla on arvestatud ka lahkunud ja surnud liikmeid.⁷⁹ Baltisaksa Baden-Württembergi Kaasmaalaskond kannab praegu nime Baltisaksa Sõpruskond Baden-Württembergis. Ühenduse eesistuja on Hans-Werner Carlhoff. 2025. aasta kevadel oli Sõpruskonnas veidi alla 100 liikme.⁸⁰

---

⁷⁸ DBGes-Archiv 6: Landesverbände: A. Baden-Württemberg. 1: Rundbriefe: 6. Rundbrief an die Mitglieder, 24.04.1951, lk 5.

⁷⁹ Frank Karnowsky (koost.), „Baden-Württembergi Kaasmaalaskonna liikmete andmekogu“, avaldamata käsikiri (2023). Autori eravalduses.

⁸⁰ Hans-Werner Carlhoff, e-kiri Martha Marie Sillajõe, 01.05.2025.

3. Intervjueeritute perekondade taust Baden-Württembergi liidumaale asumiseni

Intervjueeritustest kolme inimese mõlemad vanemad on sündinud Baltikumis, kahe isiku puhul üks vanematest. 1920. ja –30. aastatel Eestis elanud perekondade ühiseks nimetajaks oli Saksa Kulturomavalitsuse saksa rahvusnimekirja kuulumine või soov sinna kuuluda, neljast perekonnast kolm olid kulturomavalitsuse liikmed. Intervjueeritute pered lahkusid Baltikumist erinevatel aegadel: kaks pere olid ümberasujad, kes elasid kuni 1945. aastani Warthegaus ja kolm pere olid järelümberasujad, kes viidi 1941. aastal otse Saksa *Altreich*'i territooriumile. Erineb ka Baden-Württembergi jõudmise aeg. Kaks järelümberasujate pere jõudsid Baden-Württembergi 1941. aastal, ülejäänud kolm pere kolisid Baden-Württembergi piirkonda 1950. aastate alguses.

3.1 Klaus Lindemann

Klaus Lindemanni isa Paul Alexander Lindemann sündis 1905. aastal Tallinnas.⁸¹ Paul õppis 1919–1925 Tallinna Linna Saksa Poeglaste Gümnaasiumis. 1925–1927 õppis ta Tartu Ülikooli õigusteaduskonna kaubanduse osakonnas.⁸² 1927–1930 jätkas ta õpinguid Berliini Kaubandusülikoolis.⁸³ Ta kuulus Üliõpilaskorporatsiooni *Fraternitas Academica*, kuhu olid koondunud saksa päritolu tudengid.⁸⁴ Klaus'i ema Ingeborg (neiupõlvenimi, edaspidi n. Dondorff) sündis 1910 Narvas.⁸⁵ Paul ja Ingeborg abiellusid 1935. aastal.⁸⁶ 1937 sündis perre Wiltrud Reinhilde ja 1939. aastal Paul Peter.⁸⁷

Perekond elas Tallinnas. Paul oli parfümeeria- ja kosmeetikaäris Hermes kaasomanik 1933–1936 ning aastatel 1936–1939 töötas ta Aktsiaseltsis Eesti Siemens ametnikuna.⁸⁸ Ingeborg oli töötanud inglise keele õpetajana.⁸⁹ Rahvuselt oli Paul 1920. ja 1926. aasta Eesti Vabariigi

---

⁸¹ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024, Rahvusarhiiv (edaspidi RA), ERA.1.2.745:133–134. Paul Lindemanni avaldused välispassi saamiseks, 14.06.1939, 08.06.1935, lk 48–49.

⁸² RA, EAA.2100.1.7824:4,13,15. Paul Alexander Lindemanni Tartu Ülikooli isikutoimik (matrikli nr. 6467), 08.09.1925–08.04.1927, lk 3, 12, 14.

⁸³ „Paul Alexander Lindemann profiil“, *Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944*, <https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/matriikkel/view?id=6548> [viimati vaadatud 10.05.2025].

⁸⁴ EAA.2100.19.129:22. Korporatsioon *Fraternitas Academica* liikmete nimekiri, 17.02.1926, lk 20, „Saksa vähemusrahvuse murrangulised...Nende organisatsioonid“, *Päevaleht*, 10.10.1939, lk 6, „Organisatsioonide nimede lühendite loetelu“, *Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944*, https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/site/page?view=aaat_annotation [viimati vaadatud 10.05.2025].

⁸⁵ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024, RA, ERA.1.2.494:248. Ingeborg Dondorffi avaldus välispassi saamiseks, 18.06.1939, lk 147, RA ERA.1.2.745:134.

⁸⁶ „Perekonnaseisumeti teateid“, *Päevaleht*, 04.06.1935, lk 6.

⁸⁷ RA, ERA.85.1.542:12911. Paul Alexander Lindemanni Saksa Kulturomavalitsuse registrikaart. Pagineerimata, RA, ERA.85.1.542:12914. Wiltrud Rheinilde Lindemanni Saksa Kulturomavalitsuse registrikaart, Pagineerimata.

⁸⁸ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024, „Paul Alexander Lindemanni profiil“, *Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944*.

⁸⁹ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

isikutunnistuste järgi rootslane.⁹⁰ Välispassi avaldustes 1935 ja 1939. aasta juulis oli märgitud Lindemanni rahvuseks juba sakslane.⁹¹ Ingeborg oli 1934. aastal märgitud välispassi taotledes saksa rahvusesse.⁹² Kogu perekond kuulus Saksa Kulturomavalistuse saksa rahvusnimekirja.⁹³

Pere asus ümber 1939. aasta oktoobris.⁹⁴ Pere paigutati okupeeritud Poseni (Poznań).⁹⁵ Paul töötas seal 1939–1945 ettevõtte Reger Werke ärijuhi ja prokuristina.⁹⁶ Klaus Lindemann sündis 6. juunil 1944 Posenis. Ingeborg koos lastega põgenes Poolast 1945. aasta jaanuaris. Isa olevat siis sõjas olnud. Lindemanni sõnul oli pere liikunud jalgsi läbi metsa ja teda kandis tema vanem õde poekotis. Lindemanni sõnul ei vägivallatsenud Nõukogude sõdurid tema emaga, sest ta oskas vene keelt, mistõttu sõdurid olevat arvanud, et ta on vene päritolu. Pere jõudis Posenist Põhja-Saksamaale, kus oldi erinevates põgenikelaagrites, Paul olevat langenud Nõukogude sõjavangi. 1946. aastal saadeti perekond Kieli Schleswig-Holsteini liidumaal, kuhu pääses samal aastal vangistusest vabanedes ka Paul.⁹⁷

Kielis oli Paul mitmeid aastaid töötanud. Tal oli siiski võimalik saada väike laen pangast, nii et tal õnnestus rajada oma äri, müües žiletterasid ja seepi. Ettevõtmine sujus ja tal oli võimalik äri jaoks rentida paviljon. 1952./1953. aasta paiku oli Kielis suur torm, mistõttu Lindemannide paviljon, millel polnud kindlustust, hävines. Paul oli rääkinud oma hea sõbra dr Erwin Berendsoniga, kes oli pakkunud, et Lindemannid tuleksid Karlsruhe Baden-Württembergi liidumaal, kus ka Berendson oli end sisse seadnud. Berendson oli Eestist pärit baltisakslane ja asunud Saksamaale ümber 1940. aastal. Ta töötas Karlsruhe arstina ja oli ka linna baltlaste grupi eesistuja. Erwin ja Paul olid mõlemad olnud Eestis korp! Fraternitas Academica liikmed. Lindemanni sõnul kolis pere Karlsruhe Baden-Württembergi liidumaale 1954. aastal.⁹⁸

---

⁹⁰ TLA.186.1.279:164. Paul Lindemanni isikutunnistus, 1920. Pagineerimata, EAA.2100.1.7824:6, l 5.

⁹¹ RA, ERA.1.2.745:133–134, l 48–49.

⁹² RA, ERA.1.2.494:248, l 147.

⁹³ RA, ERA.85.1.542:12911, RA, ERA.85.1.542:12907. Ingeborg Lindemanni Saksa Kulturomavalistuse registrikaart, 1925–1939. Pagineerimata, RA, ERA.85.1.542:12914.

⁹⁴ RA, ERA.14.2.738:5. Paul, Ingeborg, Wiltrud ja Peter Lindemanni Eestist kodakondsusest vabastamine, 30.10.1939, l 3, RA, ERA.14.2-2.169:5067. Paul, Wiltrud ja Peter Lindemanni Saksamaale ümberasujate kaart, 30.10.1939. Pagineerimata, RA, ERA.14.2-2.169:5065. Ingeborg Lindemanni Saksamaale ümberasuja kaart, 30.10.1939. Pagineerimata.

⁹⁵ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

⁹⁶ „Paul Alexander Lindemanni profiil“, *Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918-1944*.

⁹⁷ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

⁹⁸ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024, „Erwin Karl Sigismund Berendsoni profiil“, *Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918-1944*,

https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/matriikkel/view?id=14319&_xr=eNpLtDK0qs60MrBOtDKGMIqtD2sIPSC0tTi0v0ExNLS5SAYhZWSgWpRal5mbmZIK6llZITiJtSnJ8H4htaKRVCaUml69paAKTPGs0%253D.

3.2 Hans-Werner Carlhoff

Hans-Werner Carlhoffi baltisaksa päritolu esivanemad elasid nii Eesti kui ka Läti aladel. Hans-Weneri vanaisa Bruno Kurt William Carlhoff sündis 1891. aastal Tallinnas. Isapoolne Carlhoffide suguvõsa elas Tallinnas alles 19. sajandi teisest poolest, olles kolinud Riias, kuid emapoolne Glanströmide suguvõsa pärines Eesti alalt. 1896 kolis pere elama Jelgavasse Kuramaal, kuid jätkus suhtlus Glanströmide suguharuga Eestimaal.⁹⁹ Bruno veetis jätkuvalt suved Glanströmide Kurtna mõisas.¹⁰⁰ 1910–1912 õppis Bruno Tallinna Peetri Reaalkoolis. Pärast Reaalkooli lõpetamist läks Bruno Riia Polütehnikumi masinaehitust ja arhitektuuri õppima. 1919. aastast oli Bruno Balti *Landeswehr*'is. Esialgu oli ta I löögisalgas, 1919. aasta märtsist peastaabi luureosakonnas. Hiljem oli ta olnud Läti sõjaväe koosseisus ja töötas aastatel 1920–1921 sanitari ja hiljem sekretärina Daugavpils garnisoni laatsaretis.¹⁰¹

Seal kohtus Bruno Pauline Emilie Methusalaga, kes töötas Daugavpils garnisoni laatsaretis õena. Pauline oli sündinud Riias, kuid tema isa oli sündinud Karulas Valgamaal ja oli eesti päritolu. Paar abiellus 1921 Riias. Seejärel kolis pere Jelgavasse, kus Bruno töötas vabrikus laojuhatajana. Intervjueeritud Hans-Weneri isa Hans Carlhoff sündis perre 1922 Jelgavas ja õde Erika 1923. Hans õppis Jelgavas Saksa põhikoolis ja Jelgava Riiklikus Saksa Gümnaasiumis.¹⁰² Suviti käidi jätkuvalt Glanströmidel Kurtna mõisas külas.¹⁰³

Pere asus Lätist ümber 1939. aasta novembris, jõudes algselt Gotthafenis (Gdynia) ja elades hiljem Litzmannstadtis (Łódźis). Bruno töötas seal 1945 paberi hulгимүүgi lao tegevdirektorina. Hans lõpetas 1941. aastal Litzmannstadt Riikliku Keskkooli (*Oberschule*). Oktoobris 1941 kutsuti Hans *Wehrmacht*'i teenistusse. Bruno ja Pauline põgenesid Litzmannstadtist jaanuaris Nõukogude Liidu pealetungi eest, jõudes mais Lübeckisse. Samal ajal sai Hans 1. mail 1945 Põhja-Itaalias vigastada ja langes Ameerika Ühendriikide sõjavangi. 6. juunil 1946 lubati tal Lübeckisse lahkuda.¹⁰⁴

1946. aastal abiellus Hans Łódźis sündinud poolasakslase Sibylle Renate Baieriga. Bruno oli Lübeckis aktiivne Baltisaksa Abiorganisatsioonis (*Deutsch-Baltische Hilfswerk Lübeck*). 19. novembril 1947 sündis Hansu ja Sibylle'i perre Hans-Werner Carlhoff, kes on pere kuuest

---

⁹⁹ Hans-Werner Carlhoff (koost.), „Carlhoffide lühibiograafiad“, avaldamata käsikiri (2025). Autori eravalduses, lk 1, 4, 7, 9, Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

¹⁰⁰ Bruno Carlhoffi mälestused, avaldamata käsikiri (1945). Autori eravalduses, lk 2.

¹⁰¹ „Carlhoffide lühibiograafiad“, lk 9.

¹⁰² „Carlhoffide lühibiograafiad“, lk 9–11, 14.

¹⁰³ Bruno Carlhoffi mälestused, lk 2–3.

¹⁰⁴ „Carlhoffide lühibiograafiad“, lk 10–11.

pojast vanim. Hans läbis 1947–1948 süvaehituspraktika Lübeckis ja aastast 1948 oli ka aianduskooli õpilane.¹⁰⁵ 1950. aastal kolis pere Reutlingeni Württembergi. Hans-Werner Carlhoffi sõnul olevat Lübeckis olnud nii palju põgenikke, et seal ei olnud tema vanematel võimalik tööd leida. Reutlingenis oli aga elanud pastor, keda perekond oli õppinud juba Warthegaus tundma ja kes lubas aidata perel seal tööd leida.¹⁰⁶ 1952. aastal kolisid Reutlingeni ka Bruno ja Pauline Carlhoff.¹⁰⁷

3.3 Peter Reinkordt

Peter Reinkordti isa Alexander Reinkordt sündis 1888. aastal Paides. Alexander sai hariduse Paide Linnakoolis.¹⁰⁸ Alexander õppis 1900. aastatel Peterburis kaupmeheks. Peteri sõnul võitles Alexander I maailmasõjas tsaariarmees Austria ja Saksamaa vastu Karpaatides.¹⁰⁹ Peteri ema Irmgard Leontine (n. Fröhling) sündis 1901. aastal Pärnus. Tema õppis Pärnu Vene Gümnaasiumis.¹¹⁰ Paar abiellus 1922. aastal Pärnus.¹¹¹ Tartus sündisid perre 1924. aastal Bruno ja 1928. aastal Liselotte. Mõlemad lapsed õppisid Tartu Saksa Eragümnaasiumis.¹¹²

1915– 1935 oli Alexander Reinkordt omanimelise limonaadi ja mineraalvee tehase omanik.¹¹³ Päevalehe sõnul oli Aleksander Reinkordt esimene diplomiga limonaadimeister Eestis.¹¹⁴ 1938. aastal avas Alexander Tartus Rüütli tänaval omanimelise koloniaal- ja peenviinade kaupluse.¹¹⁵ Lisaks oli Reinkordt Tartu Vabatahtliku tuletõrje liige.¹¹⁶ Saksa Kulturomavalitsuse registrikaardil on Irmgardi ametiks märgitud „koduperenaine“.¹¹⁷

Irmgard ja lapsed olid Saksa Kulturomavalitsuse saksa rahvusnimekirja liikmed 1920. aastatest.¹¹⁸ Alexander kanti saksa rahvusnimekirja 1934. aastal.¹¹⁹ Siseministeerium pidas Alexandri määramist saksa rahvusnimekirja ebaõigeks ja esitas 1935. aasta märtsis protesti, nõudes Tallinna Ringkonnakohtul kustutada Alexander saksa rahvusnimekirjast.

¹⁰⁵ „Carlhoffide lühibiograafiad“, lk 11–12, Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

¹⁰⁶ Hans-Werner Carlhoff, e-kiri Martha Marie Sillajõe, 03.05.2025.

¹⁰⁷ „Carlhoffide lühibiograafiad“, lk 10–11.

¹⁰⁸ RA, ERA.85.1.542:18493. Alexander Reinkordti Saksa Kulturomavalitsuse registrikaart. Pagineerimata.

¹⁰⁹ Reinkordt, intervjuu, 14.06.2024.

¹¹⁰ RA, ERA.85.1.542:18496. Irmgard Reinkordti Saksa Kulturomavalitsuse registrikaart. Pagineerimata.

¹¹¹ Reinkordt, intervjuu, 14.06.2024.

¹¹² RA, ERA.85.1.542: 18499. Bruno Reinkordti Saksa Kultuurvalitsuse registrikaart. Pagineerimata, RA, ERA.85.1.542: 18494. Liselotte Reinkordti Saksa Kultuurvalitsuse registrikaart. Pagineerimata.

¹¹³ RA, ERA.891.2.668. Aleksander Reinkordti teadaanne äritegevuse lõpetamise kohta, 07.01.1928–06.12.1940. Pagineerimata, RA, ERA.2115.1.316. A. Reinkordti limonaaditööstuse teated, 1925–1928, 1 2.

¹¹⁴ L. Renn, „Esimene limonaadimeister Eestis“, *Päevaleht*, 21.01.1930, lk 6.

¹¹⁵ RA, ERA.891.2.668. A. Reinkordti teadaanne Kaubandus-tööstuskojale. Pagineerimata.

¹¹⁶ Reinkordt, intervjuu, 14.06.2024.

¹¹⁷ RA, ERA.85.1.542:18496.

¹¹⁸ RA, ERA.85.1.542:18494, 18496, 18499.

¹¹⁹ RA, ERA.85.1.542:18493.

Siseministeeriumi sõnul polnud Reinkordt esitanud piisavalt tõendeid, et kinnitada oma rahvuslikku kuuluvust.¹²⁰ Sama aasta aprillis otsustas Tallinna Ringkonnakohtus kustutada Alexandri saksa rahvusnimekirjast.¹²¹ Saksa Kulturomavalitsus kaebas otsuse edasi Riigikohtusse, kus jäeti kaebus tagajärjeta.¹²² Kohtuotsuse tagajärjel kustutati Alexander saksa rahvusnimekirjast 1936. aastal.¹²³

A. Reinkordti nimelise kaupluse pidamise lõpetas ta 1940. aastal.¹²⁴ 1941. aastal asus pere ümber, minnes Tartus rongile. Peter Reinkordti perekond saadeti Eestist otse laagrisse Baden-Württembergi piirkonda Schwäbisch Halli. Bruno oli astunud Schwäbisch Hallis 1941. aastal vabatahtlikuna Saksa armeesse, et ta saaks koos koolikaaslastega väkke minna. 1942. aasta juunis sai Bruno Ilmeni järve ääres, Veliiki Novgorodi lähistel haavata ja ta suri oma haavadesse 17. juunil 1942. Peter Reinkordt sündis 3. mail 1943 Schwäbisch Hallis.¹²⁵

3.4 Rosemarie Fröhling

Rosemarie Fröhlingu isa Bruno Karl Konstantin Fröhling sündis 1899. aastal Pärnus. Rosemarie isa Bruno ja Peter Reinkordti ema Irmgard olid vend ja õde.¹²⁶ Ema Ilse (n. Koffer) sündis 1906. aastal Pärnus.¹²⁷ Bruno omandas hariduse Pärnu Linnagümnaasiumis ja Ilse Pärnu Saksa koolis.¹²⁸ Bruno ja Ilse abiellusid 1926. aastal.¹²⁹ Peres kasvas Pärnus kolm poega: Christel Johann Alexander (sünd. 1928), Friedel-Horst (sünd. 1936) ja Bernd Georg, (sünd. 1938).¹³⁰

Isa Bruno töötas 1918–1941. aasta veebruarini Pärnu Pangas.¹³¹ Ilse oli koduperenaine.¹³² Pärnu Päevalehe andmetel oli Bruno 1935. aastaks olnud Kaitseliidu Pärnu malevas 10

---

¹²⁰ RA, ERA.1357.1.141. Siseministri protest saksa kultuurvalitsuse vastu Tartu saksa kultuurhoolekogult Alexander Reinkordti ebaõieti saksa rahvusnimekirja kandmise asjas, 23.03.1935, l 3.

¹²¹ RA, ERA.1357.1.141. Tallinna ringkonnakohtu istungi protokoll A. Reinkordti saksa rahvusnimekirja kandmise kohta, 30.04.1935, l 13.

¹²² RA, ERA.1356.2.628. Riigikohtu istungi protokoll Saksa Kulturomavalitsuse kaebuse Tallinna Ringkonnakohtu otsuse peale siseministri protesti asjus Alexander Reinkordti ebaseaduslikult saksa rahvusnimekirja kandmise kohta, 20.12.1935, l 20, 21p.

¹²³ RA, ERA.85.1.542:18493.

¹²⁴ RA, ERA.891.2.668. Aleksander Reinkordti teade äri lõpetamisest.

¹²⁵ Reinkordt, intervjuu, 14.06.2024.

¹²⁶ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

¹²⁷ Fröhlingute sugupuu, avaldamata käsikiri. Autori eravalduses.

¹²⁸ RA, ERA.85.1.542:5447. Bruno Fröhlingu Saksa Kulturomavalitsuse rahvuskaart.

Pagineerimata, RA, ERA.85.1.542: 5457. Ilse Fröhlingu Saksa Kulturomavalitsuse rahvuskaart. Pagineerimata.

¹²⁹ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

¹³⁰ Fröhlingute sugupuu.

¹³¹ Bruno Fröhlingu avaldus Ludwigsburgi Tööhõiveametile (*Arbeitsamt*), avaldamata käsikiri (1966). Autori eravalduses.

¹³² Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

aastat.¹³³ Esimest korda kanti Bruno Saksa Kulturomavalitsuse nimekirja 1925. aastal valimisnimekirja alusel. See sissekanne tõmmati maha põhjendusega.¹³⁴ 1939. aasta märtsis esitas Bruno palve siseministeriumile, et talle antaks tunnistus, mis tõendab tema saksa päritolu. Aprillis 1939 arvati ta Saksa Kulturomavalitsuse saksa rahvusnimekirja.¹³⁵ Ilse Fröhling lisati saksa rahvusnimekirja juba 1926. aastal.¹³⁶ Pojad kuulusid ka saksa rahvusnimekirja.¹³⁷

Fröhlingute pere asus ümber 1941. aastal, jõudes Pärnust Põhja-Saksamaale 3. märtsil.¹³⁸ Fröhlingute perega asusid ümber ka Ilse vanemad Aleksander ja Julie.¹³⁹ Fröhlingud elasid alguses Schönbergis Mecklenburgis Saksamaal. Oktoobris 1942 said nad Saksa kodakondsuse naturalisatsiooni käigus. Isiklikes andmetes kodakondsuse taotlemisel on välja toodud, et Bruno mõlemad vanemad ja Ilse ema on saksa päritolu, kuid Ilse isa Aleksander Koffer eesti päritolu.¹⁴⁰

Bruno töötas 1941. aasta maist kuni novembrini Schönbergi maavalitsuses Mecklenburgis abiteenistujana.¹⁴¹ Ilse oli töötanud Schönbergist veidi eemal asunud Ratzeburgis koduabilisena, tehes kohalikus peres käsitööd ja süüa.¹⁴² Bruno kutsuti saksa sõjaväeteenistusse novembris 1941, töötades esmalt SS-i ja Tartu piirkonna politseikomissariaadis. Bruno töötas sõjaväe kaitsepolitseis allohvitseri (*Rottwachtmeister*) ja tõlgina. Bruno on oma eluloos märkinud teenistusaja lõpuks oktoobri 1945.¹⁴³ Bruno oli olnud tütre Rosemarie sõnul Inglise sõjavangis.¹⁴⁴

Rosemarie Fröhling sündis 1. mail 1945 Schönbergis. Pere kolis 1948. aastal Schönbergist Nordrhein-Westfaleni liidumaale Nettersheimi. Selleks ajaks oli Fröhlingu sõnul vabanenud

---

¹³³ „Kaitseliitlased, kes 10 aastat teenisid Pärnu malewas“, *Pärnu Päevaleht : ühiskondlik-poliitiline ajaleht*, 31.08.1935, lk 3.

¹³⁴ RA, ERA.85.1.542:5446.

¹³⁵ RA, ERA.85.1.542:5447.

¹³⁶ RA, ERA.85.1.542: 5457, RA, ERA.14.17.90. Bruno Fröhlingu avaldus rahvuse tunnistuse saamiseks, 18.03.1939–28.03.1939, l 544–551.

¹³⁷ RA, ERA.85.1.542:5444. Bernd Fröhlingu Saksa Kulturomavalitsuse rahvuskaart, RA, ERA.85.1.542:5450. Christel Fröhlingu Saksa Kulturomavalitsuse rahvuskaart, RA, ERA.85.1.542:5453. Friedel Fröhlingu Saksa Kulturomavalitsuse rahvuskaart.

¹³⁸ Saksamaa Liiduarhiiv (Bundesarchiv, edaspidi BArch), R 9361-IV/324784: Einbürgerungsantrag von Bruno Fröhling, 27.10.1941.

¹³⁹ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

¹⁴⁰ BArch: R 9361-IV/324784: Einbürgerungsantrag von Bruno Fröhling, 27.10.1941.

¹⁴¹ Bruno Fröhlingu omakäeline elulugu, avaldamata käsikiri (1966). Autori eravalduses.

¹⁴² Rosemarie Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

¹⁴³ BArch. R 9361-IV/324784: Bruno Fröhling's Brief an Reichskommissar für Bestimmung Deutschen Volkstums Stabshauptamt, 31.01.1943, Bruno Fröhlingu omakäeline elulugu.

¹⁴⁴ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

vangist ka tema isa.¹⁴⁵ Rosemarie Fröhling ei teadnud, kuidas oli perel võimalik lahkuda Schönbergist, mis oli asunud NSVL-i okupatsioonitsoonis. Raha teenimiseks Nettersheimis lükkas Bruno talveti lund ja korjas suvel marju.¹⁴⁶ Fröhlingu sõnul oli tema ema tegelenud kohvi smuugeldamisega, et raha teenida. Nettersheim asub Belgia piiri ääres, nii oli emal võimalik minna Belgiasse ja tuua seal varustajatelt kohvi, mida edasi müüa. Ema õmbles vesti, mille sees olid salataskud, kuhu oli mugav kohvi peita.¹⁴⁷

Piirkonnas elamise tegi keeruliseks, et Nettersheim oli äärmiselt katoliiklik piirkond, kuid Fröhlingud olid luterlased. Seal käis Rosemarie ka katoliiklikus lasteaias. Lasteaiakasvataja oli olnud nunn, kes oli Rosemarie sõnul olnud väga tore, kuid kui isa oli kord tulnud kaasa ühele lasteaiaga peole, siis seal pidid lapsed preestri kätt suruma ja tema ees kniksu tegema, ning kui tuli Rosemarie kord, siis preester oli pärast käsi pühkinud. Bruno nägi seda ja pidas tütre suhtes väga ebaviisakaks käitumiseks, öeldes, et Rosemarie ei lähe enam edaspidi lasteaeda.¹⁴⁸ Bruno kolis Baden-Württembergi liidumaale enne ülejäänud perekonda. Ta oli käinud õel Irmgardil külas Schwäbisch Hallis ja näinud, et piirkonnas oli võimalik tööd saada. Bruno asus 1951. aasta jaanuari tööle Ludwigsburgi Rahvusvahelises Pagulasorganisatsioonis kütjana. Ilse külastas peagi oma meest Ludwigsburgis ja veendus, et seal on võimalik hakkama saada ja nii kolis ülejäänud perekond ka Ludwigsburgi 1952. aastal.¹⁴⁹

3.5 Peter Reinhold

Peter Reinholdi vanaisa Oskar sündis 1892 Tallinnas.¹⁵⁰ Ta lõpetas Tallinna Peetri Reaalkooli ja võttis kursuseid Riia polütehnikumis. Ta võitles I maailmasõjas tsaarisõjaväes Saksa-Austria eesliinil. Oskar osales ka Vabadussõjas, saades leitnandi auastme.¹⁵¹ Peteri vanaisa Oskar Reinhold oli kaupmees, müües peamiselt alkoholi ja puuviljasiirupit.¹⁵² Peteri vanaema Aleksandra (n. Swonsky) sündis 1893. aastal Tallinnas. Oskar ja Alexandra abiellusid 1919. aastal. 1920 sündis perre tütar Rita ja Peter Reinholdi isa René sündis 1923.¹⁵³ René õppis

---

¹⁴⁵ Bruno Fröhlingu elulugu.

¹⁴⁶ Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

¹⁴⁷ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

¹⁴⁸ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

¹⁴⁹ Fröhling, intervjuu, 28.04.2025, Bruno Fröhlingu elulugu.

¹⁵⁰ RA, ERA.1.2.947:456. Oskar Reinholdi avaldus välispassi saamiseks, 11.04.1932, l 143.

¹⁵¹ RA, ERA.495.7.4712. Ohvitser Oskar Reinholdi teenistustoimik, 07.1916–02.05.1930. Pagineerimata.

¹⁵² Peter Reinhold (koost.), „Reinholdide pereajalugu“, avaldamata käsikiri (2024). Pagineerimata. Autori eravalduses.

¹⁵³ „Reinholdide pereajalugu“, RA, ERA.1.2.947:371. Alexandra Reinholdi avaldus välispassi saamiseks, 20.10.1934, l 113.

Anna Tõrvand-Tellmanni progümnaasiumis.¹⁵⁴ Aleksandra oli koduperenaine.¹⁵⁵ Oskar ega Aleksandra ei kuulunud saksa vähemusrahvuse nimekirja. Eesti välispassi taotluses oli Oskar määratletud eestlasena.¹⁵⁶ Aleksandra rahvuseks oli välispassi avalduses kirjutatud venelane.¹⁵⁷ Peter Reinholdi koostatud sugupuu andmetel oli Oskari ema Bertha Buske saksa päritolu, olles sündinud Pommernis. Vaatamata Eestis määratud rahvuslikule kuuluvusele, oli Peter Reinholdi andmetel tema Aleksandra ka saksa päritolu.¹⁵⁸ Peter Reinholdi sõnul oli isa Rene baltisakslane.¹⁵⁹

Reinholdide perekonnal oli plaanis minna Oskari kaubalaevaga Soome, kus asus üks tema äri kontoritest. Emigratsiooni plaanid jäid aga pooleli, juba täislaetud laeva konfiskeeris Nõukogude sõjavägi. Oskar arreteeriti detsembril 1940.¹⁶⁰ Märtsis 1941 mõisteti Alexander süüdi Nõukogude Liidu ja töölisklassi vastases võitluses ning talle määrati karistuseks 10 aastat vangilaagrit ja 5 aastat asumist.¹⁶¹ Ta saadeti karistust kandma Krasnojarski kraisse. Alexandra koos oma ema Sinaida Eldringi ja lastega lahkusid Eestist 1941. aastal järelümberasujatena Saksamaale.¹⁶² Eestist jõuti Põhja-Saksamaale ja seal suunati neid edasi vastuvõtulaagrisse Baden-Württembergis Schwäbisch Halli, kuhu jõuti 1941. aasta aprillis. René abiellus seal kohaliku, švaabi päritolu naise ja Peter Reinhold sündis perre 28. märtsil 1946.¹⁶³

---

¹⁵⁴ „Noored astuvad koolist eluteele: koolilõpetajate nimestikke Tallinna koolidest“, *Päewaleht*, 24.05.1940, lk 7.

¹⁵⁵ RA, ERA.1.2.947:371.

¹⁵⁶ RA, ERA.1.2.947:456, l 143.

¹⁵⁷ RA, ERA.1.2.947:371.

¹⁵⁸ „Reinholdide ajalugu“.

¹⁵⁹ Reinhold, intervjuu, 30.07.2024.

¹⁶⁰ „Reinholdide ajalugu“.

¹⁶¹ „Reinholdide ajalugu“, „Oskar-Johann-Rudolf Reinhold“, *Eesti Kommunismi ohvrid 1940–1991*, <https://www.memoriaal.ee/otsing/?q=0000156908> [viimati vaadatud 19.05.2025].

¹⁶² „Reinholdide ajalugu“, RA, ERA.R-2.1.412. Saksamaale ümberasujate nimekirjad ja varade üleandmise aktid koos vastava kirjavehetusega, 04.1941–05.1941, l 58.

¹⁶³ „Reinholdide ajalugu“.

4. Baltisakslus Baden-Württembergi liidumaal intervjueritute perekondade näitel

Otse Baden-Württembergi liidumaale jõudsid käesoleva töö raames intervjueritute peredest Reinkordtid ja Reinholdid. Reinholdid jõudsid aprillis Schwäbisch Halli vastuvõtulaagrisse, mis asus linna haigla kõrval Gottlob-Weißeri nimelises hoones, endises erivajadustega inimestele mõeldud hooldekodus.¹⁶⁴ 1940. aasta novembris omastas hoone Saksa sõjavägi ja suur osa patsiente eutaneeriti.¹⁶⁵ Esimesed nädalad tuli veeta karantiinis. Seal kontrolliti nende tervist, töövõimet, rahvust ja poliitilisi vaateid. Perekond sai seal viibida kuni 1941. aasta lõpuni.¹⁶⁶ Ka Reinkordtide perekond oli alguses viidud Schwäbisch Halli haigla kõrvale laagrisse. Reinkordt rääkis, et ta oli 1985. aastal saanud teada, et antud hoones olid enne põgenike vastuvõtmislaagrit elanud puudega lapsed.¹⁶⁷ Seega võib eeldada, et ka Reinkordtide perekond viibis just Gottlob-Weißeri nimelises majas.

Carlhoffide, Fröhlingute ja Lindemannide perekonnad jõudsid Baden-Württembergi liidumaa piirkonda 1950. aastate alguses paremate töö- ja elamisvõimaluste pärast. Carlhoffide perekond asus elama Reutlingeni 1950. aastal lootusega leida seal tööd. Hans-Werner Carlhoffi isa leidiski seal töökoha Sotsiaalhoolekandeametis.¹⁶⁸ Rosemarie Fröhlingu isa asus 1951. aastal tööle Ludwigsburgis Rahvusvahelises Pagulasorganisatsioonis kütjana. Brunole järgnes peagi kogu perekond.¹⁶⁹ Lindemannidel oli võimalik leida Karlsruheest uus eluase, sinna koliti 1954. aastal. Klaus Lindemanni isa Paul leidis seal ka töö piirkonna sõjaväkke värbamise ametis (*Kreiswehrrersatzamt*).¹⁷⁰

4.1 Baden-Württembergi liidumaal kohanemine

Baden-Württembergis õnnestus kõikidel intervjueritute vanematel töö leida. Siiski pidid nad end rakendama teistel erialadel kui Eestis. Reinkordti isa, kes oli Eestis olnud ettevõtja, töötas 1942. aastast surmani meiereis.¹⁷¹ Fröhlingu isa töötas erinevatel ametikohtadel kuni 1953. aastani, mil ta sai jälle pangas tööd, kuigi Fröhlingu sõnul ei saanud tema isa Saksamaal kunagi head palka.¹⁷² Lindemanni isa leidis Karlsruhe töö piirkonna sõjaväkke värbamise ametis, mis

---

¹⁶⁴ „Reinholdide pereajalugu“.

¹⁶⁵ Heike Krause, Mathias Honold, „Namen, die uns mahnen – Gedenken an die Opfer der „Euthanasie“ vor 80 Jahren“, *Diakoneo*, 27.01.2021. <https://www.diakoneo.de/magazin/magazin-diakonie/namen-die-uns-mahnen-gedenken-an-die-opfer-der-euthanasie-vor-80-jahren> [viimati vaadatud 07.05.2025].

¹⁶⁶ „Reinholdide pereajalugu“.

¹⁶⁷ Reinkordt, intervjuud, 14.06.2024, 21.04.2025.

¹⁶⁸ „Carlhoffide lühibiograafiad“, lk 11.

¹⁶⁹ Bruno Fröhlingu elulugu, Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

¹⁷⁰ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

¹⁷¹ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

¹⁷² Bruno Fröhlingu elulugu, Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

polnud Lindemanni sõnul kindlasti isa unistusteamet.¹⁷³ Carlhoffi vanaisa töötas Reutlingenis kuni 1961. aastani jalatsifirmas laotöötajana, kuigi Eestis oli töötanud vabrikus laojuhatajana.¹⁷⁴ Ka Carlhoffi isa oli unistanud metsanduse õppimisest, kuid läbis Saksamaal ehituspraktika, töötades Sotsiaalhoolekande ametis Reutlingenis ja hiljem Krefeldis tekstiilitööstuses.¹⁷⁵ Reinholdi isa oli sõja ajal ehitusfirma praktikant, kuid ära elamiseks olevat ta aidanud Öhringeni piirkonna talunikel kartulit ja teravilja koristada. Töö eest maksti talle toidus.¹⁷⁶ Siiski sai Reinholdi isa alustada 1943. aastal õpinguid Stuttgarti Riiklikus Ehituskõrgkoolis arhitektuuri ja ehitusinseneeria erialal, olles juba Eestis käinud mõõdistusbüroos praktikal.¹⁷⁷ Elustiili muutust näitab, et tööle pidid minema baltisaksa naised, kes olid varem Eestis kodused olnud. Reinkordti ema töötas Schwäbisch Hallis hambaarsti abilisena.¹⁷⁸ Fröhlingu ema teenis raha ameeriklastele triikimisega.¹⁷⁹ Lindemanni ema sai jätkata tööd inglise keele õpetajana.¹⁸⁰

Saksamaal kannatasid baltisakslaste pered sõjajärgsetel aastatel toimetuleku raskuste all. Ludwigsburgis elasid Fröhlingud kasarmus. Rosemarie sõnul elas 3–4 perekonda ühes toas, olles üksteisest eraldatud tekkidega.¹⁸¹ 1947. aasta talv oli olnud eriti raske, puudust oli küttest ja toiduainetest. Seda peeti sajandi kõige külmemaks talveks Saksamaal. Sel ajal suri Reinholdi väike vend haiglas ravimite puuduse tõttu. Reinholdide perekond kolis peale sõda Stuttgarti, kus Reinholdi isa jätkas ülikoolis inseneeria õpinguid. Seal elades saadeti alatoitluse all kannatav Peter tihti Heilbronnih puhkama, kus elasid tema emapoolsed vanavanemad.¹⁸² Ka Carlhoff tõi välja, et tema vanemad olid väga vaesed, öeldes, et peale sõda polnud neil mitte midagi peale nende hariduse.¹⁸³

Sõjast laastatud maa mõjutas ka intervjueritute lapsepõlve. Reinhold mäletab, kuidas mängiti sõjas pihta saanud majades. Lastele oli see olnud väga huvitav ja lõbus „mänguväljak“. Hävinenud hoonete juurest võeti telliskive ja ehitati neist onne. Noored ehtasid tellistest ka ahjusid, kus lõket tehti. Stuttgartis olevat saanud liikuda vaid vähestel tänavatel, mis olid

---

¹⁷³ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

¹⁷⁴ „Carlhoffide lühendatud biograafiad“, lk 9.

¹⁷⁵ Hans-Werner Carlhoff, e-kiri Martha Marie Sillajõega, 03.05.2025, „Carlhoffide lühendatud biograafiad“, lk 11.

¹⁷⁶ Reinhold, intervjuu, 30.07.2024.

¹⁷⁷ „Reinholdide pereajalugu.“

¹⁷⁸ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

¹⁷⁹ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

¹⁸⁰ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

¹⁸¹ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

¹⁸² „Reinholdide pereajalugu.“

¹⁸³ Carlhoff, e-kiri, 03.05.2025.

sõjarusudest puhastatud. See-eest kooliteed alustas Peter Lääne-Stuttgartis, mis oli sõjas vähem kannatada saanud.¹⁸⁴ Fröhling läks kooli Ludwigsburgis, kool nagu ka elamine asus barakkides. Rosemarie sõnul polnud tegu õige kooliga. Klassiruumi keskel olevat olnud suur ahi, õpetaja polnud kõige paremal tasemel ja koos õpetati nelja klassi.¹⁸⁵

Kohanemise Baden-Württembergis tegi keeruliseks asjaolu, et tegemist on Baltikumist erineva kultuuriruumiga. Liidumaa piirkonda, kuhu elama asuti, nimetatakse Švaabimaaks. See jaguneb peamiselt Württembergi regiooni ja Baierimaa lääne osa vahel. Švaabimaalt pärit isikuid nimetatakse švaabideks ja seal räägitakse švaabi murret, mis erineb tunduvalt standardiseeritud saksa keelest. Švaabidel on tugev regionaalne identiteet.¹⁸⁶ Ümberasujate järeltulijad puutusid lähemalt kokku švaabidega just koolis. Peter Reinkordtil tekkisid juba Schwäbisch Hallis lasteaeda minnes keeleprobleemid. Lapsed rääkisid švaabi murdes, aga Reinkordti sõnul räägiti tema kodus standardiseeritud saksa keelt (*Hochdeutsch*). Lasteaias kohalikud švaabi lapsed narrisid teda, et ta rääkis imelikult. Lasteaia töötajate juuresolekul oli kõik korras, kuid kui lapsed läksid mänguhoovi, siis muututi õelaks. Peteri sõnul olevat ta 3–4 nädalaga õppinud švaabi murret rääkima ja siis teda aktsepteeriti lasteaias.¹⁸⁷

Vaatamata sellele hakati teda Schwäbisch Hallis koolis uuesti kiusama, et ta räägib saksa keelt teistmoodi ja et ta pole õige švaab, kuid tema ja teised migratsioonitaustaga noored olid end kehtestanud ja õelnud, et kui kiusajad pöörduvad neist ühe vastu, siis astuvad teised põgenikud kiusatu eest välja. Pärast seda ei tulnud Reinkordti enam keele pärast narrima. Samuti pidi koolis kõnelema standardiseeritud saksa keeles, mida pidas Reinkordt enda eeliseks.¹⁸⁸ Ka Reinkordti õel Liselottel olevat olnud Schwäbisch Halli tüdrukutegümnaasiumis probleeme. Nimelt etteütlust kirjutades, kirjutab tema maha nii, nagu ta kuulis, et räägib õpetaja, kes loomulikult rääkis švaabi murrakus. Teised õpilased kirjutavad aga standardiseeritud saksa keeles. Pärast etteütlust öeldi talle, et ta ei oska kirjutada, kuigi ta tegelikult tundis standardiseeritud kirjakeelt. Liselottel jäigi gümnaasium pooleli.¹⁸⁹

---

¹⁸⁴ „Reinholdide pereajalugu.“

¹⁸⁵ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

¹⁸⁶ Kira Hanser, „Ein sprachliches Missverständnis mit großen Folgen“, *Welt*, 24.07.2020, <https://www.welt.de/reise/deutschland/article203894836/Schwaben-Ein-sprachliches-Missverstaendnis-mit-Folgen.html> [viimati vaadatud 17.05.2025], Annette Borchardt-Wenzel, „Alles Schwaben? - Als man in Baden-Württemberg um den Namen des Landes stritt“, *Badische Neueste Nachrichten*, 03.07.2022, <https://bnn.de/karlsruhe/schwaben-baden-wuerttemberg-namen-streit-1952> [viimati vaadatud 17.05.2025].

¹⁸⁷ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

¹⁸⁸ Samas.

¹⁸⁹ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

Fröhlingu sõnul oli kohalikud tema perekonda suhtunud kui tühja kohta. Fröhlingu vennad olid tema kooli minnes lausa kartnud, et ta hakkab švaabi murret rääkima. Koolis oli siiski olnud palju põgenikke, kõige rohkem poolakaid, aga ka leedukaid, lätlasi, eestlasi ja baltisakslasi. Peamiseks keeleks oli ikkagi olnud saksa keel.¹⁹⁰ Reinholdi isa švaabidest ämmal ja äial oli läinud aega, enne kui teda aktsepteeriti. Reinholdil endal polnud probleeme švaabi murde rääkimisega, sest tema ema oli švaab.¹⁹¹ Lindemanni meelest eristas baltisakslasi nende aktsent, seda olevat 10 km kaugusele ära kuulda, eriti r-tähe vuristamist. Lindemann tõi välja, et kui tema isa oli poodi astunud, siis olid kõik teadnud, et tema oli põgenik Baltikumist.¹⁹²

Kohalikega oli ka positiivsemaid kogemusi. Näiteks tõi Fröhling välja, et nende pere oli kohalik elanikkond abistanud. Ludwigsburgi lähedal asuvasse Karlshöhesse olevat tulnud ka palju põgenikke. Seal olid elanud rikkad švaabid, kellel oli võimalik asju annetada, nii sai Fröhlingute perekond mööblit ja vaiba.¹⁹³ Okupatsiooni võimude kohta meenutas Reinhold, et Ameerika Ühendriikide sõdurid olid lahked, eriti laste vastu. Nad pakkusid närimiskummi ja tegid nalja, küll inglise keeles.¹⁹⁴ Koduseid aitasid ka Saksamaalt väljarännanud pereliikmed. Näiteks Reinholdi tädi Rita töötas Öhringeni linnavalitsuses, kus ta puutus tööga seoses palju kokku Ameerika sõjaväelastega. Ta abielluski Ameerika sõjaväelasega ja emigreerus 1947 Ühendriikidesse. Jõulude ajal oodati temalt väga pakke. Ta saatis toiduaineid, nagu apelsine, maapähkleid, viigimarju ja pudingupulbreid, mida Saksamaal siis saada polnud.¹⁹⁵

Vaatamata keerulistele tingimustele, suudeti lastele pakkuda kodu, mille kohta baltisakslaste järeltulijatel on helgeid mälestusi. Carlhoff peab oma lapsepõlve eriliselt ilusaks. Reutlingenis sai ta viibida palju looduses, seigeldes metsas, piirkonnas oli olnud palju viljapuid. Carlhoff toob ka välja, et tema vanemad olid väga seotud ka kultuurilise tegevusega, mis rikastas tema lapsepõlve.¹⁹⁶ Kuigi barakkides elamine oli keeruline, siis Rosemarie sõnul oli neil seal olnud ka aed, kus tema vanaisa Aleksander armastas trompetit mängida.¹⁹⁷ Ka Reinkordtil on lõbusad mälestused Schwäbisch Halli linna peal naabrilastega mängimisest.¹⁹⁸

---

¹⁹⁰ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

¹⁹¹ Reinhold, intervjuu, 30.07.2024, „Reinholdide pereajalugu.“

¹⁹² Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

¹⁹³ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

¹⁹⁴ Reinhold, intervjuu, 30.07.2024.

¹⁹⁵ „Reinholdide pereajalugu.“

¹⁹⁶ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

¹⁹⁷ Fröhling, intervjuu, 01.08.2024.

¹⁹⁸ Reinkordt, intervjuu, 14.06.2024.

Baltisaksa ümberasujad said eluga Saksamaal hakkama. Reinholdi sõnul paranes nende pere elujärg pärast õpingute lõppu 1950. aastatel, kui tema isa sai asuda tööle sillaehitusinsenerina.¹⁹⁹ Reinkordt tõi ka välja, et pärast algseid raskuseid, olid baltisakslased suutnud 1950. aastate keskel Schwäbisch Hallis integreeruda, et neid aktsepteeriti. Selle näiteks toob ta, et baltisakslased omasid linnas ettevõtteid. Näiteks Peteri üks ristonudest oli väidetavalt saanud osta suure tüki maad Saksa riigilt Hessentalis, mis asus Schwäbisch Halli läheduses. Ta kasvatas seal punaseid sõstraid ja vaarikaid, millest ta tootis veini ja müüs hiljem Schwäbisch Halli turul. Reinkordtide pere käis ka abiks marju korjamas ja turul müümas.²⁰⁰

Vaatamata teatavale kohanemisele, ei suutnud Reinkordti sõnul tema vanemad siiski täielikult harjuda eluga Saksamaal.²⁰¹ Ka Lindemann tõdes, et tema isa ei harjunud üldse eluga Saksamaal. Emal oli olnud veidi lihtsam, kuna ta oli olnud väga aktiivne suhtleja.²⁰² Reinholdi sõnul ei leidnud tema isa Saksamaal oma kohta, ta ei olevat suutnud uue riigiga tugevat sidet luua.²⁰³ Ka Fröhlingu sõnul vaevas tema vanemaid pidev koduigatsus.²⁰⁴ Carlhoff nentis, et kuigi olude sunnil sai tema pere Saksamaal hakkama ja seda ka edukalt, siis mälestustes kirjutasid nii tema vanaisa kui isa Baltikumist kui kodumaast ja igatsusest selle järele ja hoiti omaette.²⁰⁵

Enamus baltisaksa ümberasujate järeltulijad meenutavad lapsepõlvest suurt baltisaksa kogukonna kokkuhoidu. Carlhoff meenutas, et Reutlingenis, kus oli elanud palju baltisakslasi, kolisid tema vanavanemad sellisesse majja, kus elasid ainult baltisakslased. 1. korrusel oli elanud pastor Walter Bielenstein Lätist, kes tundis tema vanaisa juba lapsena ja kinkis Carlhoffile tema konfirmatsiooni puhul Baltikumist pärit piibli. Ka Carlhoffi parim sõber koolis oli Baltikumist pärit ja ka Lübeckis sündinud.²⁰⁶ Intervjueeritute sõnul toetas baltisaksa kogukond üksteist. Näiteks, kui Lindemannide perekond saabus Karlsruhe 1954. aastal, siis selgus, et nende elamine polnud veel päris valmis ehitatud. Nii elati esimesed paar kuud Dr Erwin Berendsoni juures, keda isa Paul tundis Tartu tudengiajast. Seda pidas Klaus Lindemann tõeliseks balti ühtsuse märgiks.²⁰⁷

---

¹⁹⁹ „Reinholdide pereajalugu“.

²⁰⁰ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²⁰¹ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²⁰² Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

²⁰³ Reinhold, intervjuu, 30.07.2024.

²⁰⁴ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

²⁰⁵ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²⁰⁶ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²⁰⁷ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

Hoiti ka sidet teiste ümberasunud sugulaste ja tuttavatega. Fröhling ja Reinkordt olid nimelt nõod. Üksteisel olevat tihti külas käidud. Fröhlingu sõnul oli Schwäbisch Halli, kus Reinkordtid elasid, keeruline pääseda, sest rong ei olnud läinud piisavalt tihti ja see polnud ka täpselt õiges suunas. Fröhlingu ema oli tundnud kohalikke talunikke, nii et tal õnnestus koos nendega sõita linnade vahel traktoriga. Ka Reinkordt mäletab Fröhlingutel Ludwigsburgi barakkides külas käimist.²⁰⁸

Kuigi Reinholdide perekonnas hoiti kontakti ümberasunud sugulastega, siis oli see keeruline, sest juba 1946. aastal oli Reinkordti vanaema Alexandra kolinud Reutlingeni koos oma emaga, kui Alexandra poolõde Olga abikaasa dr Harald Fiegel leidis Reutlingeni linnavalitsuses töö. Neid oli õnnestunud harvem külastada. Vanaema Aleksandra suri juba 1953. aastal insulti.²⁰⁹ Teiste baltisakslaste või Baltikumist pärit isikutega ei käidud Reinholdi nooruses läbi. Ka Reinholdi mäletamist mööda ei käinud temaga koolis teisi baltisakslasi.²¹⁰ Seega ilmneb, et kõik baltisaksa päritolu isikud ei otsinud sidet baltisaksa kogukonnaga Saksamaal.

Reinkordti sõnul käis aga tema perekond peamiselt läbi Schwäbisch Halli baltisaksa ja ka eestlaste ringidega. Ta toob välja just palju üksteisel külas käimist. Reinkordti väitel olid tema lapsepõlves baltisakslased olnud üsna suletud grupp, et ka Saksamaal suheldi peamiselt oma kodumaa inimestega.²¹¹ Lindemanni nentis, et tema vanemad igatsesid väga Eestis elatud kogukondlikku elu, kuidas kõiki tähtpäevi oli saanud koos sugulastega tähistada. Pärast Eestist lahkumist 1939 säilis taoline kogukondlikkus mõnel määral Warthegaus, kuid Kielis elades ei olnud enam sellist elu alles. Saksamaal läks aega, et leida uued tutvusringkonnad. Tema perele oli väga tähtis baltisakslaste kokkuhoidmine Baden-Württembergi liidumaal, sest see oli fragment endisest elust.²¹²

4.2 Baltisaksa identiteedi säilitamine

4.2.1 Baltisaksa seltsitegevus

Intervjueeritutest enamuse vanemad olid aktiivsed erinevates baltisaksa ühenduse tegevuses. Baltisaksa Kaasmaalaskonna liikmed Baden-Württembergis olid Peter Reinkordti²¹³,

---

²⁰⁸ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024, Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²⁰⁹ „Reinholdide pereajalugu.“

²¹⁰ Reinhold, intervjuu, 31.07.2024.

²¹¹ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²¹² Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

²¹³ Karnowsky, „Baden-Württembergi Kaasmaalaskonna liikmete andmekogu“, Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

Rosamarie Fröhlingu²¹⁴, Klaus Lindemanni vanemad²¹⁵ ning Hans-Werner Carlhoffi isa²¹⁶. Carlhoffi poolasaksa päritolu ema oli Baltisaksa Sõprusringkonna liige Krefeldis.²¹⁷ Fröhlingu sõnul oli isa olnud väga aktiivne Baden-Württembergi Baltisaksa Kaasmaalaskonnas, sõites pidevalt Stuttgarti vahelt, kus asus kohaliku kaasmaalaskonna keskus.²¹⁸ Reinkordti sõnul saadi kohaliku Schwäbisch Halli baltisakslaste grupiga kokku 2–3 korda aastas. Tavaliselt olevat kokkusaamistele tulnud umbes 50 perekonda, 80–100 inimest. Ta mäletab, et ühisüritustel tantsiti palju.²¹⁹

Carlhoff meenutas, et korraldati baltisaksa daamide lugemisõhtuid. Samal ajal, kui naised naised tegid käsitööd, luges üks naine teistele raamatut ette. Loeti nii baltisaksa autoreid nagu Bergengrueni kui ka saksa autoreid.²²⁰ Reutlingenis toimusid regulaarsed baltisakslaste kohtumised kohvik Ernstis ja ühiseid väljasõite Reutlingeni ümbrusesse, näiteks Lichtensteini lossi ja Achalmi mägedesse. Carlhoff käis ka Reutlingenis nii-öelda lasterühmas, nimelt Reutlingeni Baltisaksa grupi eesistuja proua Rigmor Fahrbach kutsus enda juurde koju lapsi baltisaksa kogukonnas aktiivsetest perekondadest, kes omavahel regulaarselt suhtlesid, peamiselt vanuseklassis 5–14. Seal õpiti pidulike sündmuste nagu jumalateenistuste ja jõulude jaoks laule ja luuletusi, mida täiskasvanutele esitada. Carlhoff mängis nendel üritustel ka viiulit. Samuti õpetati lastele viisaka käitumisreegleid, näiteks kuidas tervitamisel käesuudlust anda ja söögilauas käitumine.²²¹

Baltisaksa päritolu lastele korraldati ka laagreid. Nii Reinkordt kui ka Lindemann on käinud baltisaksa lastelaagrites, mis korraldati Hepsisau piirkonnas Švaabi alpides. Reinkordt käis seal 2–3 suvel, laager oli kestnud paar nädalat. Laagris sai palju süüa, lapsed olid olnud kõhnad ja näljas. Lastele pakuti palju saia moosiga. Lõuna ajal oli olnud kohustuslik uinak, mille ajal ei tohtinud ka tualetti kasutada. Laagris mängiti võitlusmänge, lapsed jagati kaheks vastasvõistkonnaks ja nad pidid midagi kaitsma. Peterile meenutas see sõjamängu, nii et tal ei ole sellest sooje mälestusi.²²² Lindemanni sõnul olid kõik baltisaksa lastelaagrid seal olnud. Ta vanematel oli olnud väga hea meel, et koolivaheajal sellised laagrid toimusid. Seal sai õpitud balti ajaloo kohta, lauldi balti laule ja söödi balti toitu. Teisi tegevusi, mis oleks olnud suunatud

---

²¹⁴ Karnowsky, „Baden-Württembergi Kaasmaalaskonna liikmete andmekogu“, Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

²¹⁵ Karnowsky, „Baden-Württembergi Kaasmaalaskonna liikmete andmekogu“.

²¹⁶ Karnowsky, „Baden-Württembergi Kaasmaalaskonna liikmete andmekogu“, Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²¹⁷ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024, „Carlhoffide lühibiograafiad“, lk 12.

²¹⁸ Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

²¹⁹ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²²⁰ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²²¹ Carlhoff, e-kiri, 03.05.2025.

²²² Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

baltisaksa lastele, Lindemann ei mäleta.²²³ Toetust pakuti ka tudengitele: Reinkordt õppis Tübingenis 1965.–66. õppeaastal, võttes germanistika loenguid. Üheks semestriks leidis ta elamise läbi baltisaksa tudengiorganisatsiooni Contubernium Dorpatense Tübingenis²²⁴, ööbides ühenduse konvendis.²²⁵ Vaid Reinholdi isa ei olnud baltisaksa seltsitegevuses aktiivne. Aastaid hiljem selgus, et baltisakslaste kogunemise koht Stuttgartis, *Haus der Heimat*, oli tegelikult Reinholdide kodule lähedal olnud. Teadaolevalt ei käinud ka Peteri isa seal kordagi.²²⁶

4.2.2 Baltisaksa kodumaa traditsioonide hoidmine

Intervjueeritute kodudes tähistati olulisi kiriklikke tähtpäevi. Lindemanni sõnul oli väga oluline jõulude tähistamine, need olid alati väga uhked.²²⁷ Ka Reinkordtide peres oli oluline koht oli jõuludel. Kombeks oli käia jumalateenistusel kirikus, mida juhatas baltisakslasest õpetaja. Kodus tuli kinkide saamiseks laulda paar laulu.²²⁸ Lisaks töid Fröhling ja Reinkordt välja lihavõtted. Olulisematest tähtpäevadest pidas ka Carlhoff jõule ja lihavõtteid.²²⁹ Baltisakslased olid luterlased ja osad intervjueeritustest töid välja usu olulise koha kodus. Fröhlingu isa Bruno oli olnud sügavalt usklik. Kiriklike tähtpäevade ajal pidi kodus valitsema täielik rahu, ei tohtinud isegi kaarte mängida.²³⁰ Ka Reinholdi sõnul oli luterlus tema isale väga oluline.²³¹ Carlhoffi vanemad olid lausa tutvunud läbi pastori ja isa oli kuni kõrge eani viinud läbi lastejumalateenistusi (*Kindergottesdienst*), kuigi tal puudus teoloogia haridus. Carlhoffi suguvõsas läbi Glandströmide liini oli Eestis olnud palju kirikuõpetajaid.²³²

Erinevate tähtpäevade juurde käisid ka kindlad road. Jõulude ajal söödi Reinkordtide ja Fröhlingute peres rosoljet. Seda valmistas Fröhlingu ema. Lihavõtte ajal söödi alati pashat.²³³ Tähtsaks pidustuseks, mida oldi tähistatud Baltikumis, kuid mis polnud levinud Baden-Württembergi regioonis, peeti jaanipäeva. Fröhling ütles, et sel puhul tehti suur lõke, aga Reinkordt tõi välja, et tema meelest tähistati seda tavaliselt ilma lõkketa. Esimest lõkkega

---

²²³ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

²²⁴ Contubernium Dorpatensis oli Tübingenis edasi tegutsenud baltisaksa organisatsioon, mis tänapäeval on juba tegevuse lõpetanud. –

Veli Henn, „Kuidas elavad balti-sakslased: nende kodudes kõlab eesti keel – Baltisaksa organisatsioone ja ettevõtteid“, *Vaba Eesti Sõna*, 22.05.1958, lk 7, Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025, Laine, lk 226–228.

²²⁵ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²²⁶ Reinhold, intervjuu, 31.07.2024.

²²⁷ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

²²⁸ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²²⁹ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²³⁰ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

²³¹ Reinhold, intervjuu, 30.07.2024.

²³² Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²³³ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025, Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

jaanipäeva tähistas viimane Tübingenis õppides.²³⁴ Ka Carlhoffide peres tähistati jaanipäeva.²³⁵ Fröhlingute peres tähistati Eesti Vabariigi aastapäeva kuni Rosemarie vanemad elasid. Selle puhul istuti perekonnaga koos, joodi alkoholi ja söödi kala.²³⁶ Teistes perekondade puhul ei toodud selle tähistamist välja, näiteks Reinkordti peres ei tähistatud riiklikke pühasid peres²³⁷ ja Carhoffide peres ei tähistatud vanade kodumaade riiklikke tähtpäevi, kuid siiski teati juba lapsepõlves, millal need on ja neist räägiti.²³⁸

Üheks baltisakslust ühendavad jooneks pidas Reinkordt just toidust rääkimist.²³⁹ Erinevate tähtpäevade juurde käisid ka kindlad road. Jõulude ajal söödi Reinkordtide ja Fröhlingute peres rosoljet. Seda valmistas Fröhlingu ema. Lihavõtete ajal söödi alati pashat.²⁴⁰ Reinkordtid sõid ka soolakurke, mille kohta olid švaabid öelnud, et need on söömiskõlbmatud. Fröhlingute kodus oli vanemate kodumaisel toidul olnud väga tähtis osa. Tema emal oli balti kokaraamat, mille järgi valmistati koduseid toite. Selle järgi tehti näiteks lihaga täidetud pannkooke, mida kutsuti nimega „*Komm Morgen wieder*“ (eesti keeles „Tule homme jälle“). Fröhlingute peres nauditi ka kruubiputru, enamasti nädalavahetusel koos peki ja petiga. Sünnipäevadel küpsetatakse Fröhlingute peres tänini alati kringlit.²⁴¹

Ludwigsburgis Lõuna-Saksamaal elades telliti Läänemere kala. Söödi kilu, mis olid „balti moodi“ tehtud, Riia sprotte ja skumbriat. Kala juurde käis peres ka muna.²⁴² Carlhoffi vanaisa toimetas ka Reutlingenis koju kala, sealhulgas väidetavalt originaalseid Riia sprotte ja kilukonserve. Balti kööki õppiski Carlhoff tundma tänu oma vanavanematele. Vanaisa valmistas „nii nagu Baltikumis“ marjadest ja puuviljadest likööre, tüüpiline oli olnud mustikaliköör, mida joodi peres erilistel puhkudel. Balti roogi valmistas peres vanaema, eriti on Carlhoffile meelde jäänud sünnipäevakringel, kollane safranisai (*Gelbbrot*) ja pekipirukad. Viimaseid küpsetab Carlhoff vanaema retsepti järgi veel tänini. Vanavanemad kasutasid toiduainete kohta Baltikumist pärit sõnu, näiteks „Manna“, „Goggelmogel“, „Borowiken“ (puravik), „Burkake“ (porgand), „Killo“ (kilu).²⁴³ Lindemannide kodus olid ka balti road olulisel kohal. Kodumaised roogi valmistas ema Ingeborg, Lindemanni sõnul oli ta

---

²³⁴ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025, Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

²³⁵ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²³⁶ Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

²³⁷ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²³⁸ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²³⁹ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²⁴⁰ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025, Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

²⁴¹ Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

²⁴² Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

²⁴³ Hans-Werner Carlhoff, e-kiri Martha Marie Sillajõe, 02.05.2025.

olnud imeline kokk. Kirjastajana olid ta kunagi koostanud isegi käsikirja ema retseptidest. Kodus olid hinnatud kuklid, pirukad ja seljanka.²⁴⁴

Ümberasujate kodudes loeti baltisaksa kirjandust. Fröhling tõi välja, et nende peres loeti Else Hueck-Dehio²⁴⁵ teost „*Tipsys sonderliche Liebesgeschichte. Eine Idylle aus dem alten Estland*“ („Topsy eriline armastuslugu: idüll vanast Eestimaast“). Ema oli lugenud palju Bernhard Semenowi²⁴⁶ jutustust „*Schanno von Dünakant. – Eine Sammlung Dünatscher Original-Kouplets und lokal-Vorträge*“ („Schanno Dünakantist: Kogumik Dünakanti originaalriimidest ja kohalikest juttudest“).²⁴⁷ Peter Reinkordti sõnul oli neil kodus umbes 100 raamatut Baltikumist. Osad olid ka eesti keeles. Kohaliku baltisaksa elanikkonna seas oli Schwäbisch Hallis vahetatud omavahel kirjandust. Kodus loetud baltisaksa kirjandusest toob Reinkordt välja baltisaksa autori Werner Bergengrueni. Lapsena ei huvitunud Reinkordt Bergengruenist, tema teoseid luges ta esimest korda ülikoolis. Reinkordti sõnul rääkisid Bergengrueni teosed tema hingega, tuletades talle meelde tema vanemate lugusid. Ta kirjutas ka oma ülikooli lõputöö Bergengrueni teoste teemal.²⁴⁸ Carlhoffi sõnul oli ta juba lapsena väga huvitatud baltisaksa ajaloost, mistõttu just tema toas hoiti vanu raamatuid Baltikumist, mille üle Carlhoff lapsepõlves oli uhkust tundnud.²⁴⁹

Nii Reinkordtide, Fröhlingute, Lindemannide kui ka Carlhoffide peres loeti ja telliti alati Baltische Briefet.²⁵⁰ Tegemist on 1948. aastast Saksamaal ilmuva kuukirjaga, milles avaldatakse artikleid baltisakslaste kohta üle maailma ja Baltikumi kohta.²⁵¹

4.2.3 Baltisaksa identiteet ümberasujate järeltulijate seas

Peter Reinkordti väitel olid tema mõlemad vanemad baltisakslased. Reinkordt tunneb tugevat ühisust baltisaksa identiteediga, tal on seejuures kindlad omadused, millega ta tunneb ühisosa. Üheks selliseks toob ta lustliku huumorimeele, mille järgi on tema meelest võimalik

---

²⁴⁴ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

²⁴⁵ Else Hueck-Dehio (1897–1976) oli baltisaksa kirjanik, kes sündis Tartus ja asus ümber Saksamaale 1918. aastal. – Jonathan Schilling, „Else Hueck-Dehio (1897–1976) und ihre estländischen Geschichten als deutschbaltischer Erinnerungsort“, *Archiv für Kulturgeschichte*, 102 (2020), lk 167–194 (lk 167–168).

²⁴⁶ Bernhard Semenow (1880–1924) oli Riist elanud ja tegutsenud luuletaja. – „Bernhard Semenow“, *EEVA: Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu*, <https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=autor&aid=1032> [viimati vaadatud 17.05.2025].

²⁴⁷ Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

²⁴⁸ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²⁴⁹ Carlhoff, e-kiri, 03.05.2025.

²⁵⁰ Reinkordt, intervjuu, 14.06.2024, Fröhling, intervjuu, 28.04.2025, Lindemann, intervjuu, 23.07.2024, Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²⁵¹ „Baltische Briefe – Nachrichtenblatt des Baltentums“, *Deutsches Kulturforum östliches Europa*, <https://www.kulturforum.info/de/forum-partner/alle-partner/6057-baltische-briefe-nachrichtenblatt-des-baltentums> [viimati vaadatud 17.05.2025].

baltisakslasi lausa tuvastada. Samuti tunneb ta sidet baltisaksa köögikunsti ja kirjanik Bergengrueni teostega. Ta tunneb ka ühisosa kindlate Baltikumist pärit inimestega. Samas lahutab ta end baltisaksa aadlist, kellega ta ei tunne sarnasusi. Peter Reinkordt ei ole enam aktiivne baltisaksa ühenduste tegevuses. Üheks põhjuseks toob ta, et tema elupaigas Nebraska osariigis lihtsalt ei ole baltisaksa ühendusi ega üldse baltisakslasi.²⁵²

Reinkordt emigreerus 1956. aastal Omahasse Nebraska osariiki Ameerika Ühendriikides, seetõttu tunneb ta ühisust USA identiteediga. Reinkordtide pere ei tundnud end Saksamaalt turvaliselt, kardeti Nõukogude Liidu laienemist, muret raskendas, et pere oli poja Bruno võitluses Nõukogude Liidu vastu juba kaotanud.²⁵³ Tema nõo Rosemarie Fröhlingu sõnul tahtis tema ema ka emigreeruda, kuid tema isa ja üks vendadest olid sellele absoluutselt vastu.²⁵⁴ Reinkordt lisas, et ta tunneb, et teda on Ameerika Ühendriikides rohkem omaks võetud kui seda tehti Saksamaal, kuigi Reinkordt sündis Schwäbisch Hallis, nii ei tunne ta ühist osa ei saksa ega švaabi identiteediga. Samuti tunneb Reinkordt, et teda ühendab USA-ga, et tema mõlemad vanemad on sinna maetud.²⁵⁵

Fröhlingu sõnul oli tema isa baltisakslane, aga ema oli nii baltisaksa kui eesti päritolu. Fröhling sõnul identifitseerib ta end baltisaksluse läbi, kuid samas tunneb, et tal ei ole õiget kodumaad, kasutades enda kohta saksakeelset väljendit *heimatlos* (kodumaatu). Ka Fröhling ei tunne ühisosa kohaliku švaabi identiteediga. Seda põhjusel, et nemad on temasse kui võõrasse suhtunud. Ta tõi näiteks, kuidas kunagi tööl pöördus tema poole üks švaabi päritolu kolleeg ja ütles otse, et ta ei kuulu päriselt sellesse piirkonda, et ta ei ole õiget švaabi päritolu.²⁵⁶ Rosemarie toob välja, et tema oskab rääkida švaabi murdes, aga ta ei tee seda meeleldi. Fröhling on Baden-Württembergi Baltisaksa Sõpruskonna liige. Ta käib regulaarsetel baltisakslaste kohtumistel (*Baltentreffen*) Ludwigsburgis, mis toimuvad korra kuus ning teistel kohalikel Baden-Württembergi Baltisaksa Sõpruskonna korraldatud üritustel, näiteks 2025. aasta kevadel Stuttgartis lihavõtete üritusel.²⁵⁷

Lindemanni sõnul olid tema vanemad baltisakslased, kellele baltisakslus oli väga oluline identiteedi osa. Ta ütles, et tunneb sidet baltisakslusega läbi oma vanemate ja esivanemate, kuid leiab siiski, et tema identiteeti iseloomustab esmajoones sakslane ja seejärel eurooplane

---

²⁵² Reinkordt, intervjuud, 14.06.2024, 21.04.2025.

²⁵³ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²⁵⁴ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

²⁵⁵ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²⁵⁶ Fröhling, intervjuud, 14.06.2024, 28.04.2025.

²⁵⁷ Reinhold, intervjuu, 31.07.2024.

olemine. Lindemann pole olnud peale isa surma Baltisaksa Seltsi tegevuses aktiivne. Vastavalt Lindemannide pere traditsioonile oli isa veel kuulunud Mustpeade Vennaskonda, isa eeskujul astusid ka Lindemann ja tema vend Mustpeade Vennaskonda, kuid kogunemistele jõuab ta harva, sest vennaskond käib koos kaugel Hamburgis.²⁵⁸

Reinholdi sõnul oli tema isa baltisaksa päritolu, tuues välja, et isaema oli baltisakslane ja isaisa eestlane. Reinholdi isa ei rääkinud kodus oma baltisaksa juurtest. Reinhold leidis sideme baltisakslusega iseseisvalt. Baltisaksa kogukonnaga puutus Peter Reinhold esmakordselt kokku alles 10 aastat tagasi. Ta luges ajalehest, et Döttingenis on tulemas üritus, kus tehakse Eesti ajaloo kohta ettekandeid. Ta võttis ühendust ürituse korraldaja Peter Heinischeniga, kes oli eelmine Baden-Württembergi Baltisaksa Seltsi ja Karlsruhe Baltisaksa grupi eesistuja.²⁵⁹ Reinholdile väga meeldis antud üritus. See pani teda otsustama Baltisaksa Seltsiga liituma, mis on teda baltisaksa kogukonnale lähemale toonud. Peter Reinhold nendib, et tunneb ka sidet Saksamaaga, sest ta on seal üleskasvanud ning ta ema on švaabi päritolu, kuid toob välja, et on siiski poolbaltisakslane oma isa kaudu. Reinhold on ka aktiivne Baltisaksa Sõprusringkonnas Baden-Württembergis.²⁶⁰

Carlhoff tõi välja, et tema isa oli baltisakslane ja ema poolasakslane. Tema identifitseerib end kui poolbaltisakslane ja poolpoolasakslane. Tema sõnul on inimesel südames nii ema kui ka isa, seetõttu peab ta enda identiteedi tunnetuses oluliseks just vanemate juuri. Tema vanemad olid olnud mõlema rahvusgrupi seltsides, nii Weichsel-Warthe Kaasmaalaskonnas, mis on suunatud poolasakslastele kui ka Baden-Württembergi Baltisaksa Kaasmaalaskonnas²⁶¹. Nii nagu oli olnud Carlhoffi isa Hans, on ka Carlhoff täna Baden-Württembergi Weichsel-Warthe Kaasmaalaskonna ühenduse eesistuja. Carlhoff on ka Baden-Württembergi Baltisaksa Sõpruskonna eesistuja.²⁶²

Baltisakslaste järeltulijad identifitseerivad end erinevalt. Leidub siiski ühisosasid. Tuuakse välja, et end identifitseeritakse suuresti läbi vanemate. Kõik intervjuueeritavad kasutavad baltisakslaste (*Deutschbalten*) sünonüümina võrdselt sõna baltlased (*Balten*). Samuti on ühiseks jooneks, et kõik intervjuueeritud baltisakslaste järeltulijad seostavad baltisaksa

---

²⁵⁸ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024, TLA.1465.1.3496. Mustpeade vennaskonna liige Paul Lindemann, 1933. <https://www.meediateek.ee/photo/view?id=53640&l=1&q=TLA.1465.1.3496>

²⁵⁹ „Kihelkonna orelit taastamisele ollakse samm lähemal“, *Saarte Hääl*, 09.06.2012.

<https://saartehaal.postimees.ee/6627789/kihelkonna-oreli-taastamisele-ollakse-samm-lahemal> [viimati vaadatud 17.05.2025].

²⁶⁰ Reinhold, intervjuu, 31.07.2024.

²⁶¹ „Die Landsmannschaft Weichsel-Warthe“, *LWW*, <https://weichsel-warthe.de/> [viimati vaadatud 17.05.2025].

²⁶² Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

identiteeti Baltikumiga, eesti taustaga ümberasujate järeltulijad just Eestiga. Reinkordti sõnul tunneb ta ka eestlaste identiteediga ühisosa, sest jagatakse esivanemate kodumaad. Samuti on talle oluline, et tema esivanemad on Eestisse maetud. Koos baltisaksluse elementidega tekitab see temas kodu (*Heimat*) tunde.²⁶³ Lindemanni sõnul takistab tal ennast baltisakslasena identifitseerimast, et on Saksamaal üleskasvanud ja õppinud Eestit tundma tagantjärele. Ta ütleb ka, et Eestis elamist takistaks asjaolu, et ta ei oska eesti keelt.²⁶⁴ Nii Fröhling, Carlhoff kui ka Reinhold töid välja, et ka nemad seovad baltisakslust tugevalt Eestiga, kuna Eesti oli nende baltisakslastest vanemate kodumaa.²⁶⁵

4.3 Baltisaksa ümberasujate järeltulijate suhe Eestiga

Enamuse ümberasujate laste sõnul räägiti nende peredes palju vanemate kodumaast. Kodumaad meenutati helges valguses. Lindemanni kodus rääkisid vanemad eriti palju kodulinnast Tallinnast ja ka Tartut ja Narvast. Meenutati väljasõite mere äärde. Kodus oli au sees ajaloo õppimine. Isa õpetas Lindemannile eesti ja saksa ajalugu. Lindemann pidi lugema dokumente ja nende põhjal lausa õppima, sealhulgas tähtsamad kuupäevad pähe.²⁶⁶ Reinkordt ütles, et kodus räägiti Eestist nii palju, et kui ta 1993. aastal esimest korda Tartut ja Pärnut külastas, siis tema sõnul suutis ta orienteeruda ilma kaardita, sest vanemad olid nii palju kodulinnadest jutustanud. Reinkordti isa rääkis nii lõbusatest lugudest, nagu Rootsi kuningale 1932. aastal mullivee müümine kui ka kurvematest seikadest, kuidas 1940. aasta Nõukogude okupatsioon muutis pere elu Eestis.²⁶⁷

Carlhoff tõi välja, et tema õppis Eestit tundma esmalt läbi oma vanaisa, kes olid Eesti alal oma lapsepõlve suved ja kooliaja veetnud.²⁶⁸ Fröhlingute kodus vaadati vanu Eestist kaasa võetud pilte ja isa seletas Rosemariele, kes on kes. Fröhlingute perel õnnestus Eestist kaasa võtta palju vääris- ja mälestusesemeid. Seal hulgas palju pilte, nõusid, vaase, märke, sörmuseid.²⁶⁹ Kui Reinkordtid emigreerus Ameerika Ühendriikidesse, siis sai Fröhlingute pere osad nende asjad Baltikumist endale.²⁷⁰ Warthegaust põgenenud Carlhoffide ja Lindemannide perekonnal ning järelümberasujatel Reinholdidel õnnestus vaid vähesed dokumendid ja fotod kaasa võtta.²⁷¹

---

²⁶³ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²⁶⁴ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

²⁶⁵ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024, Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024, Reinhold, intervjuu, 30.07.2024.

²⁶⁶ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

²⁶⁷ Reinkordt, intervjuu, 14.06.2024.

²⁶⁸ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²⁶⁹ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

²⁷⁰ Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

²⁷¹ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024, Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024, Reinhold, intervjuu, 01.08.2024.

Kodune keel oli kõigil intervjueritutel saksa keel ja mitte ühelegi lapsele ei õpetatud eesti keelt. Fröhlingu sõnul oli tema ema tahtnud talle eesti keelt õpetada, aga isa oli öelnud, et eesti keel on surnud keel, mistõttu pole sel mõtet. Vanim vend oskas eesti keelt, aga ta ei soovinud enam eesti keelt pärast ümberasumist rääkida. Nooremad vennad, kes elasid Eestis ainult väikelapsena, ei osanud eesti keelt hästi rääkida.²⁷² Reinkordt arvas, et eesti keele mitte õpetamine oli tingitud sellest, et vanemad arvasid, et tal on niigi raske juba švaabi kultuuriruumis hakkama saada.²⁷³ Baltisaksa perekondades kujunes eesti keel salakeeleks, mida rääkisid täiskasvanud siis, kui lapsed ei tohtinud jutust aru saada. Näiteks, kui Reinkordtide perele tulid külalised, siis omavahel tervitati üksteist eesti keeles, kuid Peterile öeldi tere saksa keeles. Kui Reinkordt ei pidanud vanemate jutust tema juuresolekul aru saama, siis rääkisid nad eesti või vene keeles.²⁷⁴ Peter sai aru, et vanemate vahel temast käib temast jutt, kui kasutati sõna „poiss“.²⁷⁵

Ka Lindemannide peres räägiti eesti või vene keeles, siis kui oli vaja, et lapsed aru ei saaks.²⁷⁶ Kuigi ka Fröhlingute juures oli eesti keel vanemate salakeeleks, siis Rosemarie sõnul rääkisid ema ja eesti päritolu vanaisa Aleksander omavahel palju eesti keeles. Kui üldiselt oli pere koduseks keeleks saksa keel, siis osasid sõnu ja väljendeid kasutati ka eesti keeles. Rosemarie teab ja kasutab pere seas teatud eestikeelseid sõnu nagu: õlu, vesi, ruttu, lonks, tuduma. Vähesed eestikeelseid sõnu oskab nimetada ka Carlhoff, näiteks mägi ja üks-kaks-kolm.²⁷⁷ Carlhoffide peres oli salakeelteks poola ja vene keel, ema rääkis poola ja isa vene keelt ning üksteisest saadi aru.²⁷⁸

Säilis suhtlus eestlastega. 1958. aastal nimetas ajaleht Vaba Eesti Sõna Klaus Lindemanni isa Pauli üheks silmapaistvamateks eesti-sakslastest, kellel on säilinud tihedad sidemed eestlastega.²⁷⁹ Lindemannide peres hoidis suhtlust eestlastega üleval ka õde Wiltrud, kes kuulus Lindemanni sõnul tänini tegutsevasse Saksa-Eesti Seltsi Karlsruhes²⁸⁰, mille kaudu ta oli saanud palju eestlastest muusikutest sõpru. Peres tunti ka väliseestlasest Karlsruhes

---

²⁷² Fröhling, intervjuud, 14.06.2024, 01.08.2024.

²⁷³ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²⁷⁴ Reinkordt, intervjuu, 14.06.2024.

²⁷⁵ Reinkordt, intervjuu, 21.04.2025.

²⁷⁶ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

²⁷⁷ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²⁷⁸ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²⁷⁹ Veli Henn, „Kuidas elavad balti-sakslased: nende kodudes kõlab eesti keel – Baltisaksa organisatsioone ja ettevõtteid“, lk 7.

²⁸⁰ Karlsruhe Saksa-Eesti Selts loodi 1992. aastal, eesmärgiga hoida eestlust üleval Karlsruhes ja aidata siis taasiseseisvunud Eestit. – Meeli Bagger, „Saksa Eesti Seltsist“, *Meie Elu: eestlaste ajalehte Kanadas*, 07.06.2000, lk 2, 6.

tegutsenud muusikut Boris Baggerit²⁸¹. Klaus Lindemann peab end suureks eesti muusika austajaks, eriti Arvo Pärdi. Kirjastajana töötanud Lindemann on andnud välja ka noorte eesti autorite luulekogumiku koos saksakeelsete tõlgetega.²⁸² Isiklikke kokkupuuteid eestlastega oli Carlhoffil Münchenis ülikoolis õppides, kui ta sattus eesti ja läti pagulastega kokku läbi Raadio Vaba Euroopa. Kuna Carlhoff on Münchenis siiani tegutseva korp! Fraternitas Dorpatensise liige, siis on ta puutunud kokku ka eestlaste ja lätlaste läbi tudengiorganisatsioonide.²⁸³

Rosemarie Fröhlingu ema suhtles aktiivselt Rootsi põgenenud eestlastest peresõpradega. Nemad olid saatnud eesti ajalehti, mis olevat tema sõnul ka Rootsis trükitud, mida ema oli kodus lugenud.²⁸⁴ Fröhlingu kodus hoiti au sees ka eesti kunsti. Ema Ilse käis läbi eestlasest kunstniku Richard Kivitiga²⁸⁵. Fröhlingu sõnul oli Kivit tihti baltisakslaste seltskonnas. Ta oli ka Baden-Württembergis olles maalinud Eestist pilte, just postkaartide pealt. Fröhlingute kodus on Kiviti 1972. aasta maal vaatega Tallinna Tornide väljakule vanalinnas. Rosemarie Fröhlingu ema oli kogunud postkaarte, sealhulgas ka Eesti postkaarte. Samuti olevat säilinud kirjavahetus Eestisse jäänud koduabilisega.²⁸⁶

Reinholdi isa polnud Eestist ega eesti keeles kodus rääkinud. Reinhold tõi selle põhjenduseks, et isa ei tahtnud olla põgenik. Ta oli olnud Eesti Vabariigi isikutunnistus 1956. aastani. Saksa kodakondsuse olevat ta väidetavalt saanud läbi abielu Peteri emaga, kes oli Saksamaalt pärit.²⁸⁷ Siiski tekkis Reinholdil side isa kodumaaga, kui 1956. aastal sai Reinholdide pere kirja Saksa Punaselt Ristilt, et vanaisa Oskar on elus. Oskar oleks pidanud vabanema asumiselt samal aastal, kuid tal ei lubatud Siberist lahkuda.²⁸⁸ Reinholdi isa oli arvanud seni, et tema isa on surnud. Pärast seda algas Oskari ja René vahel kirjavahetus. Kirjavahetus oli aga katkendlik ja mõned kirjad jõudsid Reinholdideni juba avatult. René hakkas Oskarile kirju kirjutama eesti, inglise ja saksa segakeeles, et julgeolekuteenistusel oleks keerulisem nende kirjavahetust

---

²⁸¹ Boris Bagger (1955–2024) oli Eesti päritolu Karlsruhe sündinud ja tegutsenud muusikateadlane ja kitarrist. – „In Memoriam kitarrist ja muusikateadlane Boris Björn Bagger“, *Eesti Heliloojate Liit*, 11.07.2024, <https://www.helilooja.ee/in-memoriam-kitarrist-ja-muusikateadlane-boris-bjorn-bagger/> [viimati vaadatud 19.05.2025].

²⁸² Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

²⁸³ Carlhoff, intervjuu, 09.08.2024.

²⁸⁴ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

²⁸⁵ Richard Kivit on 1881. aastal Tartus sündinud kunstnik, kes põgenes Eestist 1944 Saksamaale ja töötas Ludwigsburgis illustraatorina. – „Kivit, Richard“, *Eesti biograafiline andmebaas ISIK*, <https://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=1206> [viimati vaadatud 17.05.2025].

„Kivit, Richard“, *Veper: Väliseesti isikulooline andmebaas*, <https://veper.tlulib.ee/data/3131> [viimati vaadatud 17.05.2025].

²⁸⁶ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

²⁸⁷ Reinhold, intervjuu, 30.07.2024.

²⁸⁸ „Reinholdide pereajalugu“.

jälgida. Peter Reinhold kardab, et see võis osutada veaks ja selle tõttu näis nende kirjavahetus veelgi kahtlasem. Ka Peter Reinhold kirjutas vanaisale mõned read. Ta nimetas teda „Venemaa vanaisaks“ („*Opa Russland*“). René uskus, et tema isa vabastatakse ning valmistas 1958. aastal koos Peteri abiga kodu pööningut ette, et Oskar saaks end seal sisse seada. Siiski lükati kõik Oskari avaldused lahkuda tagasi. René lubati minna isa külastama Krasnojarskisse. Seda perekond ei julgenud teha, sest kardeti, et võib olla ei ole seal võimalik koju pääseda. Oskar Reinhold suri Siberis 1959.²⁸⁹

Kõik ümberasujate järeltulijad on vanemate kodumaad külastanud. Eestisse jõuti juba 1990. aastate alguses, kohe peale Eesti vabanemist Nõukogude okupatsiooni alt. Lindemann käis Eestis esimest korda juba 1991. aasta septembris. Eestit on Lindemann külastanud 5–6 korda ja tema meelispaiaks on vanemate kodulinn Tallinn. Klaus Lindemannide perekond sai ka tagasi Eestis omatud kinnisvara. Eestisse tulles käidi uutel maja elanikel külas. Sellega oli rohkem tegelenud Lindemanni õde Wiltrud, kes oskas eesti keelt ja oli tagasi saanud ka Eesti passi.²⁹⁰

Fröhling tahtis juba 1988. aastal Eestis käia, külastades Soomet, kuid Nõukogude Liit ei lubanud teda riiki.²⁹¹ Fröhlingu sõnul on ka tema Eestit külastanud 5–6 korda. 1992. aasta suvel annetas Rosemarie Fröhling koos Rootsi põgenenud peresõbra Hilja Laaguse ja poja Helge Fröhling-Niemanniga Pärnu keskraamatukogule kolm kastitait välis-Eesti kirjandust.²⁹² Rosemarie külastas Eestit ka venna Friedeliga, kes tema sõnul ei tahtnud alguses üldse Eestit külastada, et mitte mälestusi väikse poisina hägustada, aga lõpuks oli talle väga meeldinud. Fröhling on enim aega Eestit külastades veetnud vanemate kodulinnas Pärnus. Fröhlingu sõnul on tema poeg öelnud, et kui ta võidaks lotoga, siis ta koliks Eestisse elama.²⁹³

Carlhoff on enda hinnangul külastanud Eestit 6–7 korda. Esimest korda 1994 ja eelmist korda 2022. Reisisid ringi üle Eesti: külastanud teiste seas Tallinnat, Tartut, Haapsalu, Saaremaad. Carlhoff tõi ka välja, et ta on mõelnud Eestisse kolimise peale.²⁹⁴ Peter Reinkordt on külastanud Eestit neljal korral: esimest korda 1993 ja kolm korda 2010. aastatel. 2014. aastal külastas Reinkordt Eestit kooriga, sõites läbi Baltikumi, siis lauldi ka eestikeelseid laule. Reinkordt tõi välja, et ta on mõelnud vanemate kodu ostmisele Tartus.²⁹⁵ Veidi hiljem baltisaksa

---

²⁸⁹ „Reinholdide pereajalugu“.

²⁹⁰ Lindemann, intervjuu, 23.07.2024.

²⁹¹ Fröhling, intervjuu, 28.04.2025.

²⁹² Thor Press, „Vaimuvara raamatukogule“, *Postimees: Pärnu-Extra*, 22.07.1992, lk 1.

²⁹³ Fröhling, intervjuu, 14.06.2024.

²⁹⁴ Carloff, intervjuu, 09.08.2024.

²⁹⁵ Reinkordt, intervjuud, 14.06.2024, 21.04.2025.

kogukonnaga side leidnud Peter Reinhold külastas Eestit 2016. aastal. Sõideti mööda Eestit ringi ja külastati muuseas ka baltisaksa ümberasumise mälestusmärki Saka mõisas. Enim aega veedeti isa sünnilinnas Tallinnas.²⁹⁶

---

²⁹⁶ Reinhold, intervjuu, 30.07.2024.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöös uuriti Baden-Württembergi liidumaa näitel aastatel 1939–1941 Baltikumist ümberasunud Eesti taustaga baltisaksa perekondade kohanemist Saksamaal ja nende järeltulijate suhet baltisaksluse ja Eestiga. Töös keskenduti baltisaksa perekondadele, kes jõudsid Baden-Württembergi regiooni 1940.–1950. aastatel. Töö raames intervjueris autor viit baltisakslaste järeltulijat, kes on sündinud 1940. aastatel väljaspool Eestit.

Intervjueeritavate näitel iseloomustasid Baden-Württembergis kohanemist esialgu toimetulekuraskused. Kuigi kõigil Baden-Württembergi elama asunutel oli seal võimalik leida tööd, siis ei olnud paljudel võimalik Saksamaal tegutseda edasi erialadel, millega oli varem tegeletud või unistatud õppimast. Oli puudus sõjas terveks jäänud elamispindadest ja toidukaupadest. Baden-Württembergis tuli ka harjuda švaabi kultuuriruumiga, mõned intervjueeritavad ja nende vanemad pidid puutuma kokku švaabide võõristava suhtumisega. Vaatamata raskustele, meenutavad baltisaksa ümberasujate järeltulijad lapsepõlvest ka ilusaid aegu. Kuigi baltisakslased said uues keskkonnas hakkama, jäädi igatsema vana kodumaad ja enamike baltisakslaste suhtlusring koosnes ka Saksamaal peamiselt kaasmaalastest. Enamik ümberasujate järeltulijad meenutavad Baden-Württembergis üleskasvamisest tugevat baltisaksa kogukondlikku vaimu, tuginedes palju teiste baltisakslaste toetusele.

Peale läbikäimise teiste ümberasunud sugulaste ja sõpradega, hoidis baltisakslaste suhtlust kohalikul tasandil üleval Baltisaksa Seltsi tegevus, nimelt osaleti palju kohalike baltisaksa gruppide üritustel. Seltsi tegevusse olid kaasatud baltisaksa päritolu lapsed, neile korraldati eraldi üritusi. Suuremalt tähistati baltisaksa kodudes kirikupühasid, jõule ja lihavõtteid. Samuti toodi välja jaanipäeva tähistamist. Oluliseks osaks üleskasvamisel peavad ümberasunute järeltulijad balti köögikultuuri, baltisaksa peredes oli tähtsal kohal saiatoodete küpsetamine ja kala söömine. Siiski tuleb ühe intervjueeritu põhjal välja, et oli ka baltisaksa ümberasujaid, kes hoidsid ennast ja oma pere baltisaksa seltsitegevustest ja kogukonnast eemal ning ei rääkinud kodus üldse oma juurtest.

Baltisaksa ümberasujate järeltulijad mõtestavad kõik oma identiteeti erinevalt. Samastutakse baltisakslusega, kuid erinevas ulatuses. Intervjueeritud baltisaksa päritolu isikud tõid välja, et neil on side baltisakslusega läbi nende vanemate, kuigi mitte keegi intervjueeritutest endist pole vanemate kodumaal sündinud. Viiest intervjueeritavast neli ütlesid, et baltisakslane olemine on osa nende identiteedist. Nendest kolm on praegu aktiivsed baltisaksa seltsielus. Osad baltisakslaste järeltulijad tõid välja sidet Saksamaaga, kus nemad on sündinud, üles kasvanud

ning ühel ka vanem pärit, märkides, et sakslane olemine on osa nende identiteedist. Samas töid teised intervjueeritud välja, et neid pole Saksamaal kunagi päriselt omaks võetud, see kehtib just Švaabimaa kohta, kus mõned intervjueeritute said nooruspõlves tunda võõristavat kohtlemist. Ühe intervjueeritu põhjal ilmnes, et kuigi enamus baltisaksa ümberasujate järeltulijatest olid loonud sideme baltisakslusega juba lapsepõlves, on seda kontakti võimalik leida ka vanemas eas iseseisvalt, isegi kui üles kasvades vanemad oma päritolust eriti ei rääkinud.

Intervjuudes tuli välja, et Eesti taustaga baltisaksa järeltulijatele tähendab baltisakslus ka sidet Eestiga, Baltikumiga. Kodus räägiti lugusid vanemate päritolumaast, eksponeeriti kodust kaasa võetud esemeid, vaadati pilte ning lastele õpetati kodumaa ajalugu. Riiklike tähtpäevade tähistamist, nimelt Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamist, tõi välja ainult üks intervjueeritu, kuid teised nentisid, et kuigi nende peres seda ei tähistatud, olid nad sellest teadlikud. Antud töö raames intervjueeritute põhjal ilmnes, et baltisaksa päritolu lastele Baden-Württembergis ei õpetatud eesti keelt, vaid see kujunes vanemate salakeeleks, kui ei tahetud, et lapsed millestki aru saaksid. Ümberasujate järeltulijad oskavad eesti keeles öelda üksikuid sõnu, kuid samas on nad väga teadlikud eesti kultuurist. Peale baltisakslaste käidi läbi ka eestlastega, suheldi nii Eesti pagulastega kui ka peeti kirjavahetust kojujäänutega. Kõik intervjueeritud ümberasujate järeltulijad tunnevad suurt huvi vanemate kodumaa vastu, olles seda mitmeid kordi külastanud, ka kohe peale selle võimalikuks saamist pärast Nõukogude okupatsiooni lõppu. Meelispaikadeks Eestis on vanemate kodulinnad, mida meenutavad ka ümberasujate järeltulijad vaid positiivsel toonil. Igatahes on ümberasujate otseste järeltulijate ja nende vanemate kodumaa vahel säilinud kontakt.

Baltisakslaste uurimisel pärast II maailmasõda on veel uurimispotentsiaali. Kui antud töö keskendus Baden-Württembergi liidumaale, siis seda teemat on võimalik uurida teiste piirkondade põhiselt. Baltisakslust on võimalik uurida, keskendudes nii teistele Saksa liidumaadele kui ka laiemalt Lääne- või Ida-Saksamaale. Saab uurida baltisaksa kogukondi väljaspool Saksamaad, eelkõige Põhja-Ameerikas. Lisaks saab uurida, kas ja millised suhted olid eesti ja baltisaksa diasporaade vahel pärast II maailmasõda. Kui antud töö keskendus eesti taustaga baltisakslaste uurimisele, siis on võimalik uurida ka läti taustaga baltisakslasi eksiilis.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiivimaterjalid

Baltisaksa Seltsi Arhiiv (Verbandsarchiv der Deutsch-Baltischen Gesellschaft e. V., DBGes-Archiv)

Verbandsarchiv der Deutsch-Baltischen Gesellschaft e. V., (DBGes-Archiv) 6:
Landesverbände: A. Baden-Württemberg.

Rahvusarhiiv, RA

ERA.1 – Politseitalitus

ERA.14 - Siseministeerium

ERA.85 – Saksa Kultuuroromavalitsus

ERA.495 – Sõjavägede Staap

ERA.891 – Kaubandus-Tööstuskoda ja allasutused

ERA.1356 – Riigikohus

ERA.1357 – Tallinna Ringkonnakohus

EAA.2100 – Eesti Vabariigi Tartu Ülikool

ERA.2115 – 5. jaoskonna tööinspektor

ERA.4414 – Tartu Maksuamet

ERA.R-2 – ENSV Elamu- ja Kommunaalmajanduse Ministeerium

Saksamaa Liiduarhiiv (Bundesarchiv)

R 9361-IV Sammlung Berlin Document Center (BDC): Personenbezogene Unterlagen der
Einwandererzentralstelle (EWZ)

Tallinna Linnarhiiv

TLA.186 – Tallinna ja Nõmme isikutunnistuste kollektsioon

TLA.1465 – Tallinna Linnaarhiivi fotokogu

E-kirja vahetus

Hans-Werner Carlhoff, e-kiri Martha Marie Sillajõe, 01.05.2025. Autori eravalduses

Hans-Werner Carlhoff, e-kiri Martha Marie Sillajõe, 02.05.2025. Autori eravalduses

Hans-Werner Carlhoff, e-kiri Martha Marie Sillajõe, 03.05.2025. Autori eravalduses

Intervjuud

- Carlhoff, Hans-Werner, intervjuueerinud Martha Marie Sillajõe, 09.08.2024. Autori eravalduses
- Fröhling, Rosemarie, intervjuueerinud Martha Marie Sillajõe, 14.06.2024. Autori eravalduses
- Fröhling, Rosemarie, intervjuueerinud Martha Marie Sillajõe, 01.08.2024. Autori eravalduses
- Fröhling, Rosemarie, intervjuueerinud Martha Marie Sillajõe, 28.04.2025. Autori eravalduses
- Lindemann, Klaus, intervjuueerinud Martha Marie Sillajõe, 23.07.2024. Autori eravalduses
- Reinhold, Peter, intervjuueerinud Martha Marie Sillajõe, 01.08.2024. Autori eravalduses
- Reinhold, Peter, intervjuueerinud Martha Marie Sillajõe, 30.07.2024. Autori eravalduses
- Reinhold, Peter, intervjuueerinud Martha Marie Sillajõe, 31.07.2024. Autori eravalduses
- Reinkordt, Peter, intervjuueerinud Martha Marie Sillajõe, 14.06.2024. Autori eravalduses
- Reinkordt, Peter, intervjuueerinud Martha Marie Sillajõe, 21.04.2025. Autori eravalduses

Kirjandus

- Bender, Reet, „Die Identität der Deutschbalten heutzutage“, *Transmission de la mémoire allemande en Europe centrale et orientale depuis 1945/Spuren deutscher Identität in Mittel- und Osteuropa seit 1945*, toim. Dorle Merchies, Gérard Siary, Gérard (Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Verlag, 2011), lk 331–341
- Boustedt, Olaf, *Lage und Zukunft der deutschbaltischen Flüchtlinge dargestellt am Beispiel in Bayern* (Wirtschaftshilfe der Landesstelle Bayern des Hilfskomitees der evang.-luth. Deutschbalten, 1948)
- Ehala, Martin, *Signs of Identity: The Anatomy of Belonging* (London; New York: Routledge, 2018)
- Feldmanis, Inesis, *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939-1941)* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014)
- Fliaretow, Bastian, *Kontinuität und Wandel: zur Integration der Deutsch-Balten in die Gesellschaft der BRD* (Baden-Baden: Nomos, 1990)
- Hehn, Jürgen von, *Die Umsiedlung der baltischen Deutschen — das letzte Kapitel baltisch-deutscher Geschichte* (Marburg/Lahn: Herder-Institut, 1984)
- Jansen, Ea, „Baltisakslased“, *Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud*, koost. Jüri Viikberg. (Tallinn: Eesti Entsüklopeedia Kirjastus, 1999)
- Kirss, Tiina (koost.), *Rändlindude pesad: eestlaste elulood vöörsil*, (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2006)

- Kivimäe, Jüri, „Vanameistri lahkumine: *In memoriam* Heinz von zur Mühlen (1914–2005)“, *Tuna* 3 (2005), lk 153–156
- Kleist, Wolf J. von, *Gliederung und Leistung der Deutsch-Baltischen Gemeinschaft: Zusammengestellt im Auftrage der Deutsch-Baltischen Landsmannschaft* (Marburg an der Lohn, 1954)
- Lehtma, Kathrin Laine, *Kulturträgertum - Unterdrückungstrauma - gemeinsames Kulturerbe: Zur deutschbaltischen und estnischen Selbstwahrnehmung nach dem Zweiten Weltkrieg* (Lüneburg: Schriftenvertriebder Carl-Schirren-Gesellschaft, 2017)
- Liivik, Olev, „Baltisakslaste ümberasumine Eestist 1939. aastal: Ümberasujate lahkumise motiivid“, *Acta Historica Tallinnensia*, 17 (2011), lk 37–54
- Liivik, Olev, „Mõningad baltisakslaste ümberasumise tõlgendused“, *Sirp*, 06.11.2009, <https://www.sirp.ee/moningad-baltisakslaste-uemberasumise-tolgendused/> [viimati vaadatud 12.05.2025]
- Liivik, Olev, „Sakslaste küüditamine Eestist 1945. aastal: keda, kust ja mis alusel välja saadeti“, *Tuna*, 3 (2024), lk 71–91
- Liivik, Olev, „Sissejuhatus“, *Baltisaksa esemed Eesti muuseumikogudes*, koost. Olev Liivik (Tallinn: Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis, 2016)
- Liivik, Olev, Liibek, Tõnis, *Viimane peatükk: Baltisakslaste lahkumine Eestist 1939–1941* (Tallinn: Argo, 2019)
- Liivik, Olev, Tark, Triin, „Okupeeritud Eestist Saksa Reich'i: täiendusi 1941. aasta järelümberasumise uurimisse“, *Tuna*, 2 (2016), lk 58–70
- Loeber, Dietrich A. Loeber (koost.), *Diktierte Option: Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939–1941: Dokumentation* (Neumünster: K. Wachholtz, 1974)
- Ojamaa, Triinu, Karu-Kletter, Kristel, „Diasporaa-eestlaste enesekuvand muutuv maailmas“, *Methis. Studia humaniora Estonica*, 13 (2014), 173–196
- Pabst, Martin, „Deutschbaltischer Neubeginn 1945–1952“, *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, 8, (2013), lk 165–191
- Pabst, Martin, „Die Deutschbalten nach 1945 – Lebendige Kulturarbeit und Forschungsdesiderat“, *Europa Ethnica*, 78 (2020), lk 119–126
- Pistohlkors, Gert von (koost.), *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder* (Berlin: Siedler, 1994)
- Plath, Ulrike, „Põgenikena saksa Reich'is ehk ränne eesti järelümberasujate identsusnarratiivis“, *Vikerkaar*, 4-5 (2016), lk 121–135
- Raag, Raimo, „Läänes elavate eestlaste rahvuslik identiteet ja kultuur 1944–1991“, *Eesti identiteet ja iseseisvus*, koost. Adrien Bertriveau (Tallinn: Avita, 2001), lk 176–195
- Rakfeldt, Jaak, „Põhja-Ameerika eestlaste identsusest“, *Akadeemia*, 1 (1993), lk 3–12
- Redlich, Clara, *Deutsch-Baltische Arbeit 1945–1955* (Gifhorn: Adolf Enke, 1957)

Robson, Colin, McCartan, Kieran, *Real World Research* (London: Wiley, 2016), lk 285–286

Saagpakk, Maris, „*Umsiedlung* baltisaksa mälestuskirjanduses“, *Tuna*, 4 (2007), lk 38–51

Schilling, Jonathan, „Else Hueck-Dehio (1897–1976) und ihre estländischen Geschichten als deutschbaltischer Erinnerungsort“, *Archiv für Kulturgeschichte*, 102 (2020), lk 167–194

Sneiders Müller, Spidola, „Lettische „Displaced Persons“ in den westlichen Besatzungszonen Deutschlands 1945–1951“, *Deutsch-Baltisches Jahrbuch*, 62 (2024), lk 162–174

Tark, Triin, *Rahvuskoolivuse tähendus riigi ja üksikisiku perspektiivist Eestist Saksamaale 1941. aastal ümberasunute elulooliste andmete põhjal* (doktoritöö, Tartu Ülikool, 2021)

Valmas, Anne, Mägi, Vahur, „Teise maailmasõja järel Saksamaal tegutsenud eesti koolide tähtsus eesti eksiilharidusele“, *Tuna*, 4 (2012), lk 144–149

Käsikirjad

Bruno Carlhoffi mälestused, avaldamata käsikiri (1945). Autori eravalduses

Bruno Fröhlingu avaldus Ludwigsburgi Tööhõiveametile (*Arbeitsamt*), avaldamata käsikiri (1966). Autori eravalduses

Bruno Fröhlingu omakäeline elulugu, avaldamata käsikiri (1966). Autori eravalduses

Carlhoff, Hans-Werner (koost.), „Carlhoffide lühibiograafiad“, avaldamata käsikiri (2025). Autori eravalduses

Fröhlingute sugupuu, avaldamata käsikiri. Autori eravalduses

Karnowsky, Frank (koost.), „Baden-Württembergi Kaasmaalaskonna liikmete andmekogu“, avaldamata käsikiri (2023). Autori eravalduses

Laurits, Kaido, *Saksa kulturomavalitsus ja vähemusrahvus Eesti Vabariigis 1918/25–1940*, (magistritöö, Tartu Ülikool, 2005)

Reinhold, Peter (koost.), „Reinholdide ajalugu“, avaldamata käsikiri (2024). Autori eravalduses

Perioodika

„Kihelkonna oreli taastamisele ollakse samm lähemal“, *Saarte Hääl*, 09.06.2012.
<https://saartehaal.postimees.ee/6627789/kihelkonna-oreli-taastamisele-ollakse-samm-lahemal>
[viimati vaadatud 17.05.2025]

„Noored astuvad koolist eluteele: koolilõpetajate nimestikke Tallinna koolidest“, *Päevaleht*, 24.05.1940

„Perekonnaseisumeti teateid“, *Päevaleht*, 04.06.1935

„Saksa vähemusrahvuse murrangulised...Nende organisatsioonid“, *Päevaleht*, 10.10.1939

„Unsere Landsmannschaft“, *Baltische Briefe*, 12.1948

Bagger, Meeli, „Saksa Eesti Seltsist“, *Meie Elu: eestlaste ajalehte Kanadas*, 07.06.2000

Borchardt-Wenzel, Annette, „Alles Schwaben? - Als man in Baden-Württemberg um den Namen des Landes stritt“, *Badische Neueste Nachrichten*, 03.07.2022, <https://bnn.de/karlsruhe/schwaben-baden-wuerttemberg-namen-streit-1952> [viimati vaadatud 17.05.2025]

Henn, Veli, „Kuidas elavad balti-sakslased: nende kodudes kõlab eesti keel – Baltisaksa organisatsioonid ja ettevõtteid“, *Vaba Eesti Sõna*, 22.05.1958

Kaitseliitlased, kes 10 aastat teenisid Pärnu malewas“, *Pärnu Päevaleht : ühiskondlik-poliitiline ajaleht*, 31.08.1935

Press, Thor, „Vaimuvara raamatukogule“, *Postimees: Pärnu-Extra*, 22.07.1992

Renn, L., „Esimene limonaadimeister Eestis“, *Päevaleht*, 21.01.1930

Veebileheküljed

„Baltische Briefe – Nachrichtenblatt des Baltentums“, *Deutsches Kulturforum östliches Europa*, <https://www.kulturforum.info/de/forum-partner/alle-partner/6057-baltische-briefe-nachrichtenblatt-des-baltentums> [viimati vaadatud 17.05.2025]

„Bernhard Semenow“, *EEVA: Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu*, <https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=autor&aid=1032> [viimati vaadatud 17.05.2025]

„Chronologie des Baltikums.“ – Deutsch-Baltische Gesellschaft e. V, <https://www.deutsch-balten.com/baltikum> [viimati vaadatud 24.03.2025]

„Die Landsmannschaft Weichsel-Warthe“, *LWW*, <https://weichsel-warthe.de/> [viimati vaadatud 17.05.2025]

„Eckardt-Skalberg, Elfriede“, *Baltic Sea Library*, <https://www.balticsealibrary.info/authors/german/item/694-eckardt-skalberg-elfriede.html>, [viimati vaadatud 18.05.2025]

„Entstehung des Südweststaats“, Baden-Württemberg, <https://www.baden-wuerttemberg.de/de/unser-land/geschichte/entstehung-des-suedweststaats> [viimati vaadatud 24.03.2025]

„Erwin Karl Sigismund Berendsoni profiil“, *Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918-1944*, https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/matrikkel/view?id=14319&_xr=eNpLtDK0qs60MrB0tDKGMIqtDI2sIipSC0tTi0v0ExNLS5SAYhZWSgWpRal5mbmZIK6llZITiJtSnJ8H4htaKRVCaUMI69paAKTPGs0%253D [viimati vaadatud 18.05.2025]

„In Memoriam kitarrist ja muusikateadlane Boris Björn Bagger“, *Eesti Heliloojate Liit*, 11.07.2024, <https://www.helilooja.ee/in-memoriam-kitarrist-ja-muusikateadlane-boris-bjorn-bagger/> [viimati vaadatud 19.05.2025]

„Kivit, Richard“, *Eesti biograafiline andmebaas ISIK*,
<https://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=1206> [viimati vaadatud 17.05.2025]

„Kivit, Richard“, *Veper: Väliseesti isikulooline andmebaas*, <https://veper.tlulib.ee/data/3131>
[viimati vaadatud 17.05.2025]

„Mälu, mäletamine, mälestused ja elulugu kui ajalugu“, *Eesti Rahva Muuseum*,
<https://www.erm.ee/et/content/m%C3%A4lu-m%C3%A4letamine-m%C3%A4lestused-ja-elulugu-kui-ajalugu> viimati vaadatud [viimati vaadatud 15.05.2025]

„Organisatsioonide nimede lühendite loetelu“, *Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918-1944*, https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/site/page?view=aaat_annotation
[viimati vaadatud 10.05.2025]

„Oskar-Johann-Rudolf Reinhold“, *Eesti Kommunismi ohvrid 1940–1991*,
<https://www.memoriaal.ee/otsing/?q=0000156908> [viimati vaadatud 19.05.2025]

„Paul Aleksander Lindemann profiil“, *Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944*, <https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/matriikkel/view?id=6548> [viimati vaadatud 10.05.2025]

„Werner Bergengruen“, *Eesti kirjanike e-leksikon*, <https://sisu.ut.ee/ewod/b/bergengruen/>
[viimati vaadatud 18.05.2025]

Hanser, Kira, „Ein sprachliches Missverständnis mit großen Folgen“, *Welt*, 24.07.2020,
<https://www.welt.de/reise/deutschland/article203894836/Schwaben-Ein-sprachliches-Missverstaendnis-mit-Folgen.html> [viimati vaadatud 17.05.2025]

Krause, Heike, Honold, Mathias, „Namen, die uns mahnen – Gedenken an die Opfer der „Euthanasie“ vor 80 Jahren“, *Diakoneo*, 27.01.2021.
<https://www.diakoneo.de/magazin/magazin-diakonie/namen-die-uns-mahnen-gedenken-an-die-opfer-der-euthanasie-vor-80-jahren> [viimati vaadatud 07.05.2025]

Liivik, Olev, „Baltisakslased“, *Eesti juured*,
<https://www.eestijuured.ee/et/artiklid/baltisakslased> [viimati vaadatud 12.05.2025]

Ziegler, Walter, „Flüchtlinge und Vertriebene“, *Historisches Lexikon Bayerns*,
https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/F1%C3%BCchtlinge_und_Vertriebene#Begriffe [viimati vaadatud 13.05.2025]

Summary

Baltic German Identity after World War II based on the example of Baden-Württemberg

A German speaking ethnic group had existed in Estonia and Latvia since the 13th century. A collective identity between the Germans living in that area developed during the 19th century. The term “Baltic Germans” came into use in the 20th century to identify them. In Estonia the Baltic Germans made up about 1,5% of the population in 1934. The Molotov-Ribbentrop set up the groundwork for the resettlement of the Baltic Germans, because Estonia and Latvia were left to the Soviet sphere of influence. Baltic Germans living in Estonia and Latvia were resettled by the German *Reich*. The ones who joined the first wave of resettlement in 1939–1940 were sent to occupied Poland and the second wave of resettlers were sent to the “old” German territory before the annexations of 1938. When the Soviet Army approached, millions of Germans from Eastern Europe, including Baltic Germans, escaped to the west. Most of the Baltic Germans settled in West Germany. According to statistics, there were around 40 000 Baltic Germans living in West Germany in 1963.

While the resettlement of Baltic Germans is a well-researched topic, the life of Baltic Germans after World War II is not. There have been broader overviews published about the organizational work of Baltic Germans after World War II, but it hasn’t been focused on specific areas in Germany nor on the descendants of the resettled Baltic Germans. The post-war research has also viewed Baltic Germans as single entity, not separating the Baltic Germans who came from Latvia or Estonia. The aim of this thesis is to discuss the adjustment of Baltic German families with Estonian backgrounds in the area of Baden-Württemberg, who were relocated from Estonia to Germany in 1939–1941, and how the descendants of the resettled Baltic Germans view their connection to the Baltic German identity and to Estonia. The thesis aims to answer the following questions: what factors characterized the adjustment of Baltic German families, who had been resettled from the Baltics in 1939–1941 in Baden-Württemberg in the 1940s and 1950s, how do the descendants of the resettlers relate to the Baltic German identity and what is the relationship between the descendants of resettlers and their parents' country of origin Estonia.

The main sources for the thesis are interviews conducted by the thesis’s author with 5 people whose both or one parent resettled from the Baltics in 1939–1941, are born in Germany during the 1940s and grew up in the area of Baden-Württemberg. These interviewees were Peter Reinkordt, Paul Lindemann, Rosemarie Fröhling, Peter Reinhold and Hans-Werner Carlhoff.

The author of this thesis finds it necessary to explore this topic due to the lack of research beforehand and its importance to Estonian history in the context of all the Estonian people who left the country during World War II. It is also currently relevant because the descendants of the resettled Baltic Germans are ageing.

Based on the interviewees' experiences, adapting in Baden-Württemberg was initially characterized by economic difficulties. Although everyone who moved to Baden-Württemberg was able to find work, many were unable to continue working in the fields they had previously worked in or dreamed of studying. There was a shortage of decent housing and food. In Baden-Württemberg, they also had to get used to the Swabian culture, and some interviewees and their parents had to deal with the Swabians' hostile attitude. Despite the difficulties, the descendants of Baltic German resettlers also remember their childhood as a beautiful time.

The Baltic Germans managed to cope in their new environment. However, they continued to miss their old homeland, and the social circle of Baltic Germans in Germany consisted mainly of fellow countrypeople. Most of the descendants of resettlers recall the strong Baltic German community spirit in Baden-Württemberg and relying heavily on the support of other Baltic Germans. Based on one interviewee, it can be said that this wasn't always the case, there were Baltic German resettlers who kept themselves and their families away from Baltic German social activities and the community and did not talk about their roots at home at all.

According to most of the Baltic German descendants, activities within the Baltic German Society played a role in maintaining contact with other Baltic Germans during their childhood. They participated in local Baltic German group events. Children of Baltic German origin were involved in the society's activities, as separate events were organized for them. Church holidays such as Christmas and Easter were celebrated more extensively in Baltic German homes. The celebration of Midsummer Day was also mentioned. The descendants of the resettlers consider Baltic cuisine to be an important part of growing up; baking bread and eating fish were important in Baltic German families.

The descendants of the resettled Baltic German interpret their identity differently. They identify with Baltic German culture, but to varying degrees. The interviewees of Baltic German origin pointed out that they have a connection to Baltic German culture through their parents, although none of them were born in their parents' homeland. Even though the specifics of their connection with Baltic German identity vary, four people out of the five interviewed pointed out that they identify with the Baltic German identity. Out of them three are active in Baltic

German social life. Some descendants of Baltic Germans pointed out their connection to Germany, where they were born and raised and where one of their parents came from, saying that being German is also part of their identity. At the same time, others interviewed pointed out that they had never really been accepted in Germany, especially in Swabia, where some of the interviewees had experienced alienation. It became apparent that while most of the descendants of Baltic German resettlers had established ties with Baltic German culture already in childhood, it is also possible to find such ties independently in older age, even if parents did not talk about their origins while children were growing up.

The interviews revealed that for Baltic Germans with roots in Estonia, Baltic German identity also means a connection to Estonia and the Baltic region. At home, stories were told about their parents' homeland, the items brought from home were displayed, pictures were looked at, and children were taught about the history of their parents' homeland. Only one interviewee mentioned celebrating national holidays, namely the National Independence Day of the Republic of Estonia, but others said that although their families did not celebrate these holidays, they were aware of them. Based on the interviews conducted for this study, it became apparent that children of Baltic German origin in Baden-Württemberg were not taught Estonian, but it became a secret language at home when parents did not want their children to understand something. The descendants of the resettlers know a few words of Estonian, but they are very aware of Estonian culture. In addition to staying in contact with other Baltic Germans, they also kept in touch with Estonians, they communicated with Estonian refugees and corresponded with those who had stayed behind.

All of the descendants of resettlers interviewed express great interest in their parents' homeland. They have visited it many times, starting after the Soviet occupation ended. Their favorite places in Estonia are still their parents' hometowns. The attitude towards Estonia is also very positive. In any case, contact has been maintained between the direct descendants of the resettlers and their parents' homeland in the Baltic states.

The topic of Baltic Germans after World War II has great research opportunities. While this work focused on the state of Baden-Württemberg, it is possible to study this topic in other regions. It is possible to focus on Baltic Germans in West or East Germany. Baltic German communities outside Germany, particularly in North America, can also be researched. In addition, it is possible to investigate whether and what kind of relations existed between the Estonian and Baltic German diasporas after World War II. Similarly, if this work focused on

Baltic Germans with an Estonian background, it would also be possible to study Baltic Germans with a Latvian background after resettlement separately.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Martha Marie Sillajõe ,
(*autori nimi*)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Baltisakslus pärast II maailmasõda Baden-Württembergi liidumaa näitel ,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja(d) on Olev Liivik ,
(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Martha Marie Sillajõe

20.05.2025.